

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри

_____ Н. Мельник

Протокол № _____
« _____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____
« _____ » _____ 2024 р.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ МОДУСИ В РОМАНАХ
ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО ТА ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ
МИТЦЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота студентки групи
УАФм-23 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
додаткової предметної спеціальності –
014.02 Середня освіта (Мова і література
англійська)

Новохатько Аліни Олександрівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Журба С. С.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Члени комісії:

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Новохатько Аліна Олександрівна,

розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

Новохатько А.О. Екзистенційні модули в романах Валер'яна Підмогильного та вивчення творчості митця в закладах освіти : рукопис. Кривий Ріг, 2024. 84 с.

Робота присвячена дослідженню екзистенційного виміру української літератури 20–30-х років ХХ століття, трансформації ідей екзистенціалізму у творчості В. Підмогильного на прикладі романів «Місто», «Невеличка драма» та теоретико-методичному вивченню творчості письменника на уроках української літератури в 11-ому класі.

У процесі дослідження встановлено, що автор у романах висвітлив проблему існування людини через розкриття внутрішнього світу персонажів, їх духовні складники світогляду, переживання та роздуми. Стадії людського існування, за С. К'єркегором, – естетичну, етичну, простежуємо в «Невеличкій драмі» на прикладі образів Марти Висоцької, Льови Роттера (захоплюється ідеями данського філософа і теолога), Дмитра Ставничого; в романі «Місто» – на прикладі стосунків Степана Радченка з жінками. Визначено спільність тем, мотивів у романі В. Підмогильного та працях С. К'єркегора: кохання персонажів як твір мистецтва, розрив стосунків, самотність, нудьга.

У роботі проаналізовано актуальність використання методу проблемного навчання та його застосування на уроках української літератури, подано фрагменти уроків, завдання та додаткові матеріали для аналізу творів «Невеличка драма» та «Місто» В. Підмогильного в 11-ому класі.

Ключові слова: екзистенціалізм, В. Підмогильний, С. К'єркегор, стадії людського існування, свобода вибору, самотність, проблемний аналіз, дискусія.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ЛІТЕРАТУРИ	9
1.1. Екзистенціалізм як літературний напрям.....	9
1.2. Екзистенційна проза 20–30-х років ХХ століття в українському критичному дискурсі	13
Висновки до першого розділу	19
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ ПЕРСОНАЖІВ РОМАНІВ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО	21
2.1. Трансформація філософських ідей Серена К'єркегора в романах «Невеличка драма», «Місто»	21
2.2. Художні модуси буття персонажів «Невеличкої драми».....	27
2.3. Екзистенційний герой у романі «Місто».....	32
Висновки до другого розділу.....	39
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	42
3.1. Проблемний метод вивчення художнього твору на уроках української літератури.....	42
3.2. Технологія проблемного аналізу творів Валер'яна Підмогильного на уроках української літератури.....	52
Висновки до третього розділу.....	67
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74

ВСТУП

У сучасних гуманітарних дискурсах екзистенціалізм як один із напрямів у філософії та літературі ХХ століття набуває нових інтерпретацій та художніх репрезентацій. Філософські ідеї С. К'єркегора знайшли своє втілення в літературних творах у час духовної кризи між двома світовими війнами. У цей період в Україні революційні зміни призвели до більшовицького наступу на свободу, національну ідентичність. Українська література 20–30-х років ХХ століття постає перед складним завданням зображення внутрішніх суперечностей людини в час, коли людське життя не відокремлене від значущого образу колективного «Я».

Модерністська традиція представлена у 20-х роках ХХ століття творчістю письменників, які орієнтувалися на європейську літературу, акцентували увагу на внутрішньому світі героїв, вказували на боротьбу раціонального начала з ірраціональним. Жанрові модифікації українського роману (філософський, екзистенційний, інтелектуальний, любовний, урбаністичний) тяжіють до відкритості, творчого експериментаторства, звернення до проблем буття людини. Екзистенційний тип відчуття характерний для творців української прози першої третини ХХ століття – В. Винниченка, Ірини Вільде, М. Івченка, А. Любченка, М. Могілянського, В. Петрова-Домонтовича, В. Підмогильного, Є. Плужника, Миколи Хвильового.

В. Підмогильний у творах «Остап Шаптала», «Місто», «Невеличка драма», «Повість без назви» відтворив увесь спектр складних суспільних та творчих процесів першої третини ХХ століття, порушив проблему існування людини через розкриття внутрішнього світу персонажів, через їх духовні складники світогляду, переживання та роздуми. Для творчості письменника характерне зображення та аналіз проблеми раціонального на ірраціонального буття, біологічного та духовного.

Українські дослідники О. Галета, І. Девдюк, І. Куриленко, С. Луцій, В. Мельник, Р. Мовчан, Н. Монахова, С. Павличко, І. Парамбуль, Л. Пізнюк, М. Тарнавський, В. Шевчук, Ю. Шерех та інші акцентують на рисах екзистенціалізму в романах «Місто», «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного. Попри високий рівень досліджень названих літературознавців, чіткість та обґрунтованість наукових позицій, питання впливу ідей філософів-екзистенціалістів, зокрема ідей С. К'єркегора про три стадії людського існування у творчості В. Підмогильного (на прикладі романів «Невеличка драма» та «Місто») потребує ґрунтовного дослідження, що й зумовлює **актуальність роботи**.

Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити особливості художнього вияву екзистенціалізму в українській та європейській літературах ХХ століття, відстежити екзистенційні модули в романах Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма» та «Місто», з'ясувати особливості аналізу творів крізь призму проблемного навчання в школі.

Мета дослідження зумовила необхідність виконання таких **завдань**:

- з'ясувати витoki феномену художньої екзистенційності в українській та зарубіжній літературах;
- окреслити філософські ідеї С. К'єркегора в романах «Невеличка драма», «Місто»;
- висвітлити питання буття персонажів романів;
- розкрити особливості використання методу проблемного навчання на уроках української літератури в старшій школі;
- створити технологію проблемного навчання на основі творів В. Підмогильного.

Об'єкт дослідження – романи В. Підмогильного «Невеличка драма», «Місто» та процес вивчення творів письменника на уроках української літератури в 11-ому класі.

Предметом дослідження стала своєрідність зображення буття персонажів романів «Невеличка драма» та «Місто» з погляду філософії

екзистенціалізму та особливості вивчення творів В. Підмогильного на уроках української літератури в 11-ому класі через проблемне навчання.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на працях українських та зарубіжних учених, присвячених проблемам екзистенційного дискурсу: А. Камю, С. К'єркегора, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, Ж. Ящук та ін.; культурно-історичних особливостей розвитку української літератури та екзистенціалізму творів українських письменників: Т. Гундорової, І. Девдюк, С. Журби, І. Куриленко, С. Луцій, В. Мельника, Н. Михайловської, І. Парамбуль, С. Павличко, Ю. Шереха, В. Шевчука та ін.; методу проблемного навчання: Дж. Ламрі, Ф. Левітаса, З. Мехтієвої, С. Терно, О. Трегуб, Т. Цуркана та ін.

Наукова новизна роботи полягає у виявленні художніх модусів буття персонажів романів В. Підмогильного «Невеличка драма» та «Місто». Вказано на художню трансформацію філософських ідей С. К'єркегора у творах. Досліджено особливості репрезентації стадій людського існування – естетичної, етичної (за С. К'єркегором) на прикладі образів персонажів романів В. Підмогильного. Визначено спільність тем, мотивів у «Невеличкій драмі», «Місті» та працях філософа: кохання персонажів як твір мистецтва; розрив стосунків; самотність; нудьга

Методи дослідження: *загальнонаукові методи* (аналіз, синтез, узагальнення); *порівняльно-типологічний підхід* дозволив здійснити аналіз екзистенційного дискурсу української та європейської літератур; *екзистенційний метод*, застосований з метою аналізу індивідуально-авторського варіанту осмислення буття персонажів; *метод моделювання* використано для створення методичних моделей уроків та схем.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали можуть бути використані на уроках української літератури, позакласного читання, факультативних заняттях у класах з поглибленим вивченням української мови і літератури в профільній школі; а також для підготовки вузівських лекцій, написання студентських наукових робіт.

Апробація роботи. Дослідження апробоване на IV Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні і новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури» (2021); Міжнародній науковій конференції молодих українців «Українська культура має силу» (23–24 травня 2022 р.); Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Не розум від книг, а книги від розуму створились» (присвячена 300-літтю від дня народження Григорія Сковороди)», (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 28 лютого 2023 р.); Міжнародній науковій конференції здобувачів вищої освіти «Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах» (Криворізький державний педагогічний університет, 18 квітня 2024 р.); Студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики» (ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне, 22 травня 2024 р.).

Матеріали опубліковано у збірниках студентських наукових робіт: Новохатько А. Екзистенційні проблеми роману «Невеличка драма» В. Підмогильного. *Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених*. Маріуполь, 2021. С. 115–117; Новохатько А. Художні модули буття персонажів роману «Невеличка драма» В. Підмогильного. *Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.)*. Кривий Ріг, 2021. Вип. 9. С. 111–118; Новохатько А. Дуалізм світосприйняття персонажів у романі «Невеличка драма» В. Підмогильного. *«Не розум від книг, а книги від розуму створились» (до 300-ліття від дня народження Григорія Сковороди)»*. Збірник тез за матеріалами Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 28 лютого 2022 року) / упоряд.: Т. Скуратко. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023. С. 154–156; Новохатько А. Художня інтерпретація філософських ідей С. К'єркегора в романі В. Підмогильного «Невеличка

драма». *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.). Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 123–128; Новохатько А. Технологія проблемного аналізу роману «Місто» В. Підмогильного на уроках літератури. *Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики* : зб. тез доп. учасників науково-практичної конференції (м. Рівне, 22 травня 2024 р.). Рівне : МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2024. С. 112–116.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (88 позицій). Загальний обсяг роботи – 82 сторінки, з яких основного тексту – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Екзистенціалізм як літературний напрям

Екзистенціалізм у літературі зароджується в часи занепаду віри суспільства у традиційні гуманістичні цінності після Першої світової війни і формується в 30–40-ві роки ХХ століття. З латини термін перекладається як «існування», бо дослідженню підлягають власне проблеми буття людини, яка постає унікальною істотою: «...людська особистість постає з боку свого унікально-неповторного існування, що робить її недосяжною для логіко-раціонального осягнення» [70, с. 187]. Спочатку екзистенціалізм побутує як філософський напрям, засновником якого прийнято вважати данського філософа і теолога С. К'єркегора, який і започаткував термін «екзистенція», першим звернувся до «істини як суб'єктивності» [70, с. 278]. Серед його послідовників треба зазначити К. Ясперса, М. Гайдеггера, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассета, Ж. П. Сартра та ін.

С. К'єркегор вдається до етимології терміну «існування»: з латинської «існувати» має дві форми «sistere» / «exsistere». Якщо перше значення обумовлює існування в межах простору та часу, так би мовити існування стало, то інша форма характеризується протилежним – виходом назовні (існування неосяжне). Філософ у праці «Або-Або» зазначає: «Людина викинута в це наявне існування без будь-яких гарантій, вона опиняється всередині безперервного потоку змін...» [85, с. 15]. Завдяки філософу екзистенція співвідноситься лише з людським існуванням, адже уособлює дії, що супроводжуються порушенням меж процесів та явищ дійсності. Якщо природні процеси характеризуються причино-наслідковими відношеннями, що передбачають логічну появу результату-наслідку після причини, то людина ж тлумачиться як «єдина істота у світі, в діяльності якої результат дії, що супроводжуються порушенням сталості її ідеальна мета випереджає саму

дію» [70, с. 186–187]. Тобто, для людини ідеальне (мета) передує матеріальному (дії), що обумовлене наявністю «неприродної», замежової властивості «переміщення» та одночасне існування у вимірах теперішнього, майбутнього та минулого (тривимірність людського часу).

Акцент на «часовість» буття людини роблять і філософи К. Ясперс та М. Гайдеггер. Так, екзистенційне буття людини набуває часовості та історичності, де часовість сприймаємо у теперішньому, майбутньому та минулому, а історичність – у «справжньому здійсненні екзистенції, яке впливає з майбутнього існування» [70, с. 315].

За визначенням екзистенціалістів, існування, яке тотожне індивідуальності та переживанням людини, є первинним щодо сутності. Ж.- П. Сартр пояснює явище передування екзистенції щодо екзистенції тим, що існування передує людській визначеності. Саме внутрішні пориви призводять до пошуку людиною сенсу існування і супроводжуються приреченою самотністю та розчаруванням, а з'ясування причин цих страждань і є основним завданням для екзистенціалістів. Італійський філософ Нікола Аббаньяно, порушуючи постулати екзистенціалізму, звертається й до проблеми свободи. Людина, на думку автора, не може бути вільною від суспільства у повній мірі і не має бути, бо екзистенційна категорія свободи зображує особистість, яка повинна бути вільною для призначення, а отже, має протистояти плину речей, що детермінують її свободу [87].

Ключовими засадами філософії екзистенціалізму, які знайшли свій вияв у літературі можна назвати: міркування С. К'єркегора про три стадії людського існування; положення М. Гайдеггера про модуси закинутості / падіння / проектування (не)автентичного буття; положення М. Ясперса про межову ситуацію, екзистенційну комунікацію; концепцію свободи, вибору Ж.- П. Сартра; філософію абсурду А. Камю та ін.

Актуальним у контексті дослідження є праця українського письменника В. Петрова-Домонтовича «Екзистенціалізм і ми», в якій він простежив еволюцію страху людини у зв'язку з катастрофами воєн, політичних потрясінь

та економічних криз. В. Петров роздумував над можливостями повернення до метафізики. Автор спирається на ідею свободи, яку обстоював французький письменник Ж.-П. Сартр, політичну відповідальність письменника за свій час. Ідеї письменників А. Мальро, Ф. Моріака, Е. Муньє, Ж.-П. Сартра, А. Камю є підґрунтям літературного екзистенціалізму, що поширився у Франції у міжвоєнний період і продовжує традиції після Другої світової [48]. Особливо вплинули наукові пошуки Ж.-П. Сартра на розвиток напряму в 1944–1947 роки, що дало змогу П. Баерту назвати вказаний період як «the existentialist moment» (екзистенціалістичний момент (*переклад наш* – А. Н.)) [86].

Екзистенційні мотиви страху, відчаю стають центральними у творі В. Петрова-Домонтовича «Без ґрунту», написаному в 1948 році. У прозі письменника однією з фундаментальних основ творення характерів є екзистенційна категорія нудьги. Як зазначає Соломія Павличко: «Нудьга – символ зайвості, загубленості в житті героїв В. Петрова. Частий супутник нудьги – спека, від якої слабнуть нерви героїв» [43, с. 216]. Твори письменника відзначаються глибоким песимізмом та розчаруванням у силі розуму. Для В. Петрова-Домонтовича «людина, а відтак життя – ірраціональні», адже *розум* та *раціо* зображуються як патологічні, а ідея уславлення цих характеристик подається як ірраціональну [43, с. 220].

Екзистенціалізм проникає в літературу і тлумачиться як «абсолютна унікальність людського буття, не зафіксована мовою понять» [27, с. 316]. Як стильова тенденція екзистенціалізм реалізується у творах, написаних у кінці 30–40-х років: «Сторонній», «Калігула», «Чума», «Міф про Сізіфа» А. Камю, «Нудота», «Мухи», «Дороги свободи» Ж.-П. Сартра. Проте, ще в 20-х роках принципи філософії буття знаходимо у творах європейських та українських митців, зокрема Ф. Кафки, В. Підмогильного, Т. Манна. У романі «Замок» Ф. Кафка, викриваючи абсурдність світу, змальовує образ замку як уособлення влади, яка виросла до гігантських розмірів і пригнічує людину. Письменник метафорично екзистенційно зображує вежу замку (як уособлення самотньої, відчуженої людини, яка протистоїть системі), що «ніби якийсь понурий

мешканець будинку, що йому варто було б узагалі зачинитися в найдальшій кімнаті, раптом пробив дах і піднявся над ним, аби показатися світові» [24, с. 12].

У літературі ідеї екзистенціалізму віддзеркалює не тільки проза, а й зароджений у другій половині ХХ століття «театр абсурду», представлений драмами А. Адамова, Ж. Жене, Г. Пінтера, Е. Йонеско, п'єсою С. Беккета «Чекаючи на Годо». Основна тема творчості останнього – самотність та руйнування сталості буття, приреченість людини, що формується на витоках сізіфового міфу. Автор вдається до зображення героїв через мотив «шухляди», що передбачає занурення у внутрішній позамежовий світ людини [8, с. 66]. Абсурд у п'єсі С. Беккета відображено через мову та думки персонажів твору, проте зміст їх близький до афоризмів. Автор метафізично типізуючи персонажів, говорить про світову трагедію – занепад людства. Також можемо відзначити і праці А. Камю «Чума», «Міф про Сізіфа», «Сторонній» та «Калігула». Твори письменника перейняті умонастроями абсурду, так, наприклад, у п'єсі «Калігула» А. Камю змальовує імператора як *«символ абсурду, що увірвався в життя і перетворив Рим за три роки свого правління на місто смутку і сліз» [24, с. 14]. У «Міфі про Сізіфа» автор вдається до зображення та аналізу власне «почуття абсурду», що постає формою «обурення проти смерті», презентуючи велич існування людини в існуванні без надії, безкінечному пошуку істини та втрачанні її [8, с. 64].*

Серед найвиразніших рис цієї течії відзначаємо зображення абсурдності буття та відчуженості (вони є взаємозумовленими), страху та відчаю, внутрішню боротьбу людини між природним та набутим, раціональним та ірраціональним. В. Мельник влучно стверджував: *«Суспільне буття формує лише зовнішню свідомість людини, а керується вона у своїх діях фактично неконтрольованими внутрішніми імпульсами» [31, с. 101]. Особистість є опозицією щодо недосконалого суспільства, що нав'язує їй свою волю й обмежує право на свободу. Екзистенціалізм наділяє категорію свободи*

властивостями найвищого блага, але не анархічною свободою, а відповідальністю, що має наслідки відповідно до власного вибору.

Початок ХХ століття не став найсприятливішою добою і для культурного розвитку в Україні, настрої суспільства тяжіли до песимізму через економічну та політичну ситуацію в країні. С. Луцій відзначає «процес моральної девальвації», «знецінення життя людини» та «зnelюднення» як основні чинники появи у суспільстві екзистенційних настроїв [29, с. 17]. Отже, потяг до філософії існування українського письменства зумовлений як подіями війни, революції, так радянською ідеологією. Більшість розчаровується у силі розуму, суспільних ідеях, і вступає в суперечку з абсурдним світом. Тому література тяжіє до осмислення екзистенційних проблем. Їх порушували у своїх творах В. Винниченко, Ірина Вільде, Ю. Косач, І. Костецький, В. Петров-Домонтович, В. Підмогильний, Є. Плужник.

1.2. Екзистенційна проза 20–30-х років ХХ століття в українському критичному дискурсі

Поцінування новаторських ідей у літературній критиці 20-х років ХХ століття позначені відносною свободою думки та пролетарським ідеологічним тиском. У літературній дискусії 1925–1928 років питання шляхів розвитку української літератури розділило письменників на два табори: послідовників модернізму, новаторства, європейськості та прихильників традиційного, масового, пролетарського мистецтва. До інтелектуально-філософських творів Б. Антоненка-Давидовича, В. Підмогильного, В. Петрова-Домонтовича, Є. Плужника, Миколи Хвильового тодішні науковці ставилися з пересторогою, вбачаючи в них руйнівний характер. Підтримуючи пролетарську критику, Г. Яковенко, Б. Коваленко, А. Хуторян, Ф. Якубовський навішували ярлики, звинувачували письменників у суб'єктивізмі, схематизмі, штучності, хворобливих тенденціях. Естетичний

підхід до оцінки творів демонстрували у своїх рецензіях та розвідках С. Єфремов, А. Ніковський, П. Лакиза, Є. Старинкевич, М. Степняк, акцентуючи на інтелектуально-психологічному аспекті творів В. Підмогильного, Є. Плужника, Миколи Хвильового. С. Єфремов в «Історії українського письменства» вказує на психологічний характер творів, відзначає вияв рис самотності, страждання персонажів творів В. Підмогильного [19]. Романи В. Підмогильного «Місто», Є. Плужника «Недуга», Б. Антоненка-Давидовича «Смерть» критик А. Ніковський відносить до великоформатної прози, яка засвідчує зрілість вітчизняної літератури [40]. Є. Старинкевич акцентує увагу на розкритті психології персонажів роману «Дівчина з ведмедиком» В. Петрова-Домонтовича [58].

У радянській критиці доробок цих митців подавався у спотвореному радянською ідеологією світлі, або ж зовсім був вилучений із літературного процесу. Так, написані у 1929 році романи «Доктор Серафікус» В. Петрова-Домонтовича та «Честь» М. Могилянського побачили світ лише 1947 та 1990 рр. відповідно.

Літературна критика діаспори відзначала інтелектуальний характер, структурованість, філософський зміст творів письменників 20–30-х років – це праці Ю. Бойка, Г. Костюка, Ю. Лавріненка, М. Ласло-Куцюк, О. Тарнавського, Ю. Шереха, М. Шкандрія та ін. Ю. Шерех виокремлює постать В. Підмогильного, який, на думку дослідника, «серед свого покоління вирізнявся особливою нещадністю й тверезістю бачення» [77, с. 95]. Роман В. Підмогильного «Невеличка драма» критик називає «перед-екзистенційним твором», порівнюючи із романом «Нудота» Ж.-П. Сартра [78, с. 340], бо ідеї, що лунають з вуст головних героїв, будуть активно впроваджені у філософію лише після 30-х років, але літературознавець відзначає, що головної «ідеї втручання в життя попри його гідь і приреченість» у В. Підмогильного немає [77, с. 125]. На думку І. Девдюк, важливість такого зіставлення значуща, адже це є чи «не першим публічним визнанням спорідненості прози В. Підмогильного з літературним явищем, яке в Європі лише набирало

обертів» [15, с. 41]. У праці «Не для дітей» Ю. Шерех пояснює розв'язання проблеми свободи людини в романі «Місто» В. Підмогильного «через правду, знання людини й себе до – творчості» [78, с. 94].

М. Тарнавський у дослідженні «Між розумом та раціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного» зазначав: «...в певному сенсі, він (В. Підмогильний – А. Н.) знову й знову пише один і той самий твір», – однак, продовжуючи, зауважував: «...розуміння цього фундаментального дуалізму зазнавало серйозних змін з плином часу» [61, с. 37]. Перші оповідання письменника відзначаються дещо буквальним розумінням порушеної теми як тілесного та боязкої безтілесності. М. Тарнавський відзначає вплив творчості В. Винниченка на зображення боротьби між хіттю та моральними установками героїв.

Літературознавчий дискурс 90-х років ХХ століття по-новому осмислює роль творів В. Підмогильного в розвитку українського та зарубіжного екзистенціалізму. Студії В. Шевчука, В. Мельника про творчість В. Підмогильного засвідчили про повернення української материкової критики по постаті митця. Письменник, як підкреслює В. Шевчук, «<...>вміє тонко відтворити найглибші порухи людської душі» [75, с. 357]. Проте, вони все ж залишаються екзистенційно самотніми та відчуженими у протистоянні недосконалому світу. В. Підмогильний аналізує людину в її залежності від підсвідомого, фізичного та зовнішніх обставин.

Про вплив роману А. Мальро «Умови людського існування» на творчість В. Підмогильного (переклав твір французького письменника українською) під час написання «Повісті без назви», зазначає В. Мельник. У монографії «Суворий аналітик доби: Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст.» літературознавець вказує на вплив філософії С. К'єркегора на прозу В. Підмогильного, проводить зіставлення певних епізодів із концепціями французьких екзистенціалістів 40–60-х років ХХ ст. Ж.-П. Сартра, А. Камю [30]. Вплив якнайбільше виявляється у творенні характерів та реплік героїв,

які часто звертаються до тем, порушених у працях філософів. В. Мельник у праці «Суворий аналітик доби» подає критику В. Юноши, М. Доленго та ін. щодо оригінальності стилю та змісту прозаїка. Однак, літературознавець сприймає це як безпосередній вплив перекладацької діяльності В. Підмогильного, а також прискіпливістю більшості звинувачень [31].

Наукові пошуки Т. Гундорової, С. Павличко в дослідженні українського модернізму в контексті розвитку європейського засвідчили про новий погляд на творчість В. Винниченка, В. Підмогильного, В. Петрова-Домонтовича. Т. Гундорова у монографії «Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму» [13] окреслює багатозначність і різнобічність модернізму, форми його вияву в національних літературах: ніцшеанський, фрейдистський, утопічний, феміністичний, екзистенційний. Екзистенційний дискурс проілюстровано романом «Записки Кирпатого Мефістофеля» В. Винниченка, героєві якого притаманні самотність, туга, огида, нудьга. Дослідниця проводить паралелі між персонажами творів В. Винниченка та Ж.-П. Сартра.

У праці «Дискурс модернізму в українській літературі» С. Павличко [43] простежує розвиток модернізму в Україні в контексті європейських процесів. Екзистенційний дискурс української прози здійснений на матеріалі творів В. Підмогильного та В. Петрова-Домонтовича в контексті французької екзистенційної прози. Дослідниця зазначає, що інтелектуальних романістів, якими вважає В. Підмогильного та В. Петрова-Домонтовича, цікавить не політика, суспільні події та історичні обставини країни, а людина з її проблемами, «людина поза історією й суспільним буттям» [43, с. 215], тобто екзистенційна особистість. Екзистенційними персонажами С. Павличко називає Степана Радченка («Місто»), Льову Роттера («Невеличка драма») В. Підмогильного, Комаху-Серафікуса («Доктор Серафікус»), Іполіта Михайловича («Дівчина з ведмедиком») В. Петрова-Домонтовича.

У дисертаціях Ж. Ящук «Екзистенційність як художньо-естетичний метод в українській літературі ХХ століття», Н. Михайловської

«Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності» обґрунтовано вплив екзистенціалізму на формування поетики творів українських митців. Ж. Ящук вказує на розрізнення понять «екзистенціалізм», «екзистенціалістична естетика» та «екзистенційність»: під першим розуміє напрям у філософії, під другим – наукова теорія естетики, третім – якісна специфіка «відношення людини до буття» [83, с. 5]. Дослідниця відстежує вплив екзистенційності на поетику творів Є. Плужника, В. Стуса, І. Калинця. Н. Михайловська, спираючись на філософський та творчий доробок Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Куліша, Лесі Українки та інших вказує, що національна ментальність, в основі якої лежать християнські цінності, визначає екзистенційний характер української філософії. Мотиви абсурду, бунту, пошуку втраченої гармонії наявні у творах В. Винниченка, Т. Осьмачки, В. Підмогильного, Миколи Хвильового, дозволили їй віднести письменників до екзистенціалістів. Дослідниця наголошує на типологічній спорідненості українського та європейського екзистенціалізму [35].

Питання «екзистенційності», «екзистенціалізму» у літературознавстві останніх двох десятиліть досліджують С. Журба, З. Лановик, Л. Назаревич, І. Куриленко, Т. Мейзерська, О. Полюхович, Т. Ткаченко, С. Хопта та інші. Мала проза кінця XIX – початку XX століть (В. Винниченка, О. Кобилянської, Б. Лепкого, В. Стефаніка, М. Яцківа та ін.) крізь призму екзистенціалізму стала предметом дослідження Л. Назаревич [39]. Антропологічна модель буття людини в інтелектуальних романах творів В. Підмогильного, Є. Плужника, В. Петрова-Домонтовича крізь призму екзистенційного інтертексту стала предметом дослідження С. Журби [20]. Аналізу творчості В. Підмогильного у компаративному зіставленні з творчістю А. Камю присвячено дисертацію Є. Лепьохіна [27]. Науковий інтерес І. Парамбуль спрямований на дослідження екзистенційного філософствування у творчості В. Підмогильного, співставлення абсурдних героїв у творах письменника та А. Камю [45]. Модель українського інтелектуального роману 20-х років XX ст.

(В. Петрова-Домонтовича, М. Могилянського, В. Підмогильного, Є. Плужника та ін.) досліджує І. Куриленко, простежуючи особливості екзистенційного виміру [25]. С. Хопта у дисертації репрезентує український екзистенціалізм типологічно спорідненим з європейським. Ідеї Ф. Ніцше, З. Фройда, С. К'єркегора, Ж.-П. Сартра, А. Камю простежує в образах прози М. Яцкова, В. Петрова-Домонтовича, В. Підмогильного, Є. Плужника [73]. Р. Мовчан аналізує провідні стильові тенденції доби в контексті європейського мистецтва, вказує на художнє дослідження «людини у складному, недосконалому й суперечливому світі» та переважання у філософії таких понять як сумнів та скепсис на матеріалі творів В. Підмогильного [36, с. 12]. Літературі цього напрямку притаманне відокремлення героїв від суспільно-історичних обставин, зосередження на проблемі існування.

Дисертація О. Полюхович спрямована на осмислення феномену відчуження в українській прозі 1920–1940-х років. Літературознавиця вказує на деструктивний характер відчуження в епіці М. Івченка, В. Підмогильного, Є. Плужника, Олекси Слісаренка, Миколи Хвильового [52]. Онтологічно-екзистенційний дискурс української малої прози кінця ХІХ – ХХ століть став предметом дослідження Т. Ткаченко [64]. Типологічні особливості екзистенційного дискурсу в українській та британській прозі міжвоєнного періоду 1918–1939 рр. простежує І. Девдюк. Дослідниця акцентує увагу на часопросторовій екзистенції, національній традиції, дискурсивній спорідненості прози [15].

Критична рецепція української екзистенційної прози відбувалася в три етапи: у 20-ті роки ХХ століття дослідники вказували на психологічну домінанту творів В. Підмогильного, В. Петрова-Домонтовича, Є. Плужника, М. Могилянського; 1930–1980-ті рр. характеризуються негативізмом радянської репресивної критики та вилученням творів з читацького обігу; літературознавчий вакуум заповнюється дослідженнями критиків-емігрантів; з 1990-х років розпочинається неупереджене висвітлення екзистенційного дискурсу української прози.

Висновки до першого розділу

Події Першої світової війни вплинули на настрої суспільства, які відобразилися у зневірі в прогрес, силі розуму, сприйнятті світу як абсурду, відчуженості й самотності. Така ситуація зумовлює зародження екзистенціалізму – наперям у філософії (а потім і в літературі), що досліджує проблеми буття людини та істину як суб'єктивне явище. Засновником цього напрямку стає С. К'єркегор, його ідеї знайшли продовження в філософії Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, М. Гайдеггера, А. Камю. Серед європейських прозаїків викриває абсурдність світу, порушує ідею пригніченості та знецінення людини в романі «Замок» Ф. Кафка. У другій половині ХХ століття розвивається не тільки проза, а й драматургія. Так, «театр абсурду» представлений у творчості А. Адамова, Ж. Жене, Г. Пінтера, Е. Йонеско, п'єсі С. Беккета «Чекаючи на Годо», працях А. Камю «Чума», «Міф про Сізіфа», «Сторонній» та «Калігула». Основною ідеєю напрямку є передумання екзистенції щодо есенції (існування над сутністю). Людина зображується через емоційне сприйняття зовнішнього світу, а отже, головним конфліктом є боротьба раціонального та ірраціонального, розуму та почуттів.

Український екзистенціалізм є достатньо спорідненим із європейським через вплив філософських ідей Ф. Ніцше, З. Фрейда, С. К'єркегора, Ж.-П. Сартра. Серед українських письменників, що порушували у творах екзистенційні проблеми, слід відзначити В. Винниченка («Записки Кирпатого Мефістофеля»), В. Петрова-Домонтовича («Дівчинка з ведмедиком»), Є. Плужника («Недуга»), Б. Антоненка-Давидовича («Смерть») та В. Підмогильного («Невеличка драма», «Місто», «Повість без назви»). Творчість останнього вирізняється особливим психологізмом, зображенням відчуженості, самотності та страждань героїв, що дозволяє називати В. Підмогильного перед-екзистенційним письменником. Загалом, у літературознавчому вивченні екзистенційної прози українських епіків виокремлюють три етапи: відносна свобода думки дослідників у 20-ті роки

XX століття, акцент на психологічній складові творів; ідеологічний тиск радянської критики 1930–80-х рр. і вилученням творів з читацького обігу; дослідження критиків-емігрантів, які вказують на екзистенційні проблеми у творах доби; різнобічне висвітлення літературного екзистенціалізму в працях 1990-х років. Отже, відзначаємо вагомість екзистенційної філософії у літературному процесі Європи та України.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ ПЕРСОНАЖІВ РОМАНІВ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

2.1. Трансформація філософських ідей Серена К'єркегора в романах «Невеличка драма», «Місто»

Філософська концепція данського вченого С. К'єркегора стає поштовхом до пошуку нових засобів вираження антропологічної проблематики в філософії ХХ століття. Екзистенціальне мислення, за філософом, пов'язане з внутрішнім існуванням особистості, з її інтимними переживаннями. У працях філософ виділяє три стадії людського існування (самопізнання та самоутвердження) в абсурдному світі – естетичну, етичну і релігійну [85].

Естетична стадія сходження визначалася тим, що герой «плив за течією», вимагав задоволення (насолоди) від життя; на стадії етичній він робив свідомий вибір подальшого шляху, керуючись почуттям обов'язку; на релігійній стадії герой усвідомлює своє покликання, зовнішній світ на цьому ступені не має для нього особливого значення, оскільки не може стати перепоною на шляху реалізації творчих планів. Естетичній особистості притаманно: закоханість у конкретну людину з усіма її перевагами і недоліками, внутрішніми суперечностями; естетик прагне позбутися реальності в коханні, його лякає шлюб; заперечення можливості любові, яка триватиме протягом всього життя; додання перешкод на шляху до здобуття кохання; сприймає власну історію кохання як щось неповторне і поетичне, вибудовуючи її відповідно власних уявлень про красу; втеча від вибору, уникання відповідальності за свій крок; герой живе миттєвістю, ілюзією. Етичний герой бачить реалізацію любові у шлюбі, щоденному переживанні поруч із коханою людиною; відстоює позицію гармонії та духовного розвитку сім'ї; збереження любові, примноження почуттів; робить вибір, зокрема

створення сім'ї і відповідальність за неї. Основні риси к'єркегорівської концепції людського існування знайшли відображення у творах В. Підмогильного, де автор розкриває внутрішній світ персонажів, весь спектр їх почуттів, переживань.

Екзистенційна філософія С. К'єркегора знайшла своє вираження в романах В. Підмогильного «Невеличка драма» й «Місто». У «Невеличкій драмі» ідеями мислителя захоплюється фельдшер Льова Роттер, який епіграфом своїх філософських роздумів бере рядки з праці данчанина: *«...хто найщасливіший, як не найнещасніший, і хто найнещасніший, як не найщасливіший, і що таке життя, як не безумство, і віра, як не божевілля, і надія, як не загайка вдару на ешафоті, і кохання, як не штик у рану»* [51, с. 47–48]. Вислів взятий В. Підмогильним з книги С. К'єркегора «Або-або» – «Найнещасніший» свідчить про знайомство письменника з працями данського вченого. Льова повністю відповідає своєму кредо. Його історія сповнена драматизму, тому й призводить його до стану розчарування та самотності. Одружений Льова, який на фронті потай тужить за коханою, отримує листа, де його жінка пише про чоловіка, який зміг подарувати їй надію на щасливе завтра, а Роттеру *«посилає прокляття за пропачий час свого життя»* [51, с. 46]. Саме ця подія наносить герою «моральну контузію» і робить його таким, яким ми його бачимо далі в романі: розчарованим власним буттям, відчуженим та замкненим. В образі Льови Роттера найбільш точно прочитується принцип сприйняття світу як «абсурдної комедії», що трактується як зайва або фоновіа декорація. Після зради дружини герой перетворюється на внутрішньо вільну людину (тут прояв хоробрості на фронті), він відкидає все цінне і стає людиною без жодної опори в житті, непримітною та самотньою. Для нього не відіграють великої ролі ні посади, ні радощі, яких він навіть і не шукає.

У фельдшера зароджуються почуття до Марти, але воно не переходять у щось більше, його любов – платонічна, позбавлена натяків на тілесність. Як влучно зауважує Ю. Шерех, він любить *«коханням-приятню і коханням-відданістю»* [77, с. 116]. Єдиний вихід, який герой знаходить, проголошено ще

на початку твору: *«Юрія Славенка треба dokonче познайомити з Мартою, це здавалось йому доведеним без доказів»*, – Льова вирішує познайомити дівчину з кимось іншим, віддалившись від неї ще більше [51, с. 49]. Н. Монахова класифікує героя як *«картезіанську безтілесність»*, що і стає причиною платонічного кохання – *«кохання, яке вивищується під дією приниження»* [37, с. 386]. До схожих висновків приходять О. Галета, описуючи споглядання Льовою стосунків Юрія та Марти як *«мазохістичну насолоду»* [10, с. 19]. Сліпа закоханість чоловіка в Марту з усіма її перевагами і недоліками характеризує його як естетичну особистість к'єркегорівського типу.

Марта Висоцька – дівчина, яка переїхала з тихого канівського краю, що є втіленням сільського затишку, до міста (як і Степан Радченко із роману *«Місто»*). Особисті переживання героїні, її світ, який створює і живе в ньому – доміантна риса філософії екзистенціалізму. Вона живе за власною філософією, захоплюється поезією, багато читає, мріє про літературне кохання, порівнює власні почуття до Юрія Славенка з художніми сюжетами. У творі С. К'єркегора *«Щоденник звабника»* герой вибудовує своє кохання до жінки так, як написано в літературному творі. За С. Павличко, *«Марта є жертвою літератури»* [43, с. 214]. Знайшовши в ній розуміння себе, романтизм та ірраціональність, якої не знаходила героїня в реальному житті, рятуючись від нудьги та беззмістовності буття, дівчина чекає книжкового кохання: *«закохатись безтямно, так, як у романах колись писали»* [51, с. 41]. Подібне твердження висловлює С. К'єркегор у праці *«Або-або»*: *«Most people complain that the world is so prosaic that things do not go in life as in the novel, where opportunity is always so favorable»* (*«Більшість людей скаржиться, що світ настільки прозаїчний, що в житті все йде не так, як у романі, де нагода завжди така сприятлива»*) (переклад наш – А. Н.) [85, с. 39]. Потім дівчина намагається перевершити існуючу у творах історію, кидаючи виклик. Вибудовуючи власну історію кохання як твір мистецтва, Марта постає естетичною героїнею.

Закохуючись у Юрія Славенка, дівчина змінюється, відверто висловлює свої почуття, адже *«кохання було природним звершенням її мрій. Те, чого*

жадала вона, здійснилося. І зовсім так, як Марта уявляла!» [51, с. 114]. Проте, підозрюючи недобре, розриває з чоловіком. Марта боїться відповідальності, боїться реального життя, яке відмінне від її фантазій: *«Нудьга повставала в ній за чимось незбагненим, коли почала вона прокидатись уночі від незрозумілих слів і підводити вдень від книжки задумані очі»* [51, с. 115]. Розірвання стосунків Марти і Юрія нагадує відносини між Корделією та Йоганнесом із «Щоденника звабника» С. К'єркегора. Марта залишає свій роман з Юрієм Славенком обірваним, гадаючи, що такого ще не було описано, проте знаходить тотожний сюжет у драмі Г. Ібсена «Комедія кохання». Література стала для Висоцької не тільки віддушиною, а й розчаруванням, яке, з одного боку, на певний момент розчавлює її зсередини, а з іншого, стає умовою духовного загартовування. Після розчарування в коханні Марта сумує за ним, що говорить про етичні зародки сприйняття почуттів: *«І серце її стискалось тепер від жалю, що погнавшись за химерами, вона втратила дійсне. Вона могла б іще бути з ним, може, й довго, дуже довго бути – хто зна, скільки часу тривало б їхнє чуття! Адже люблять роками. А так вона відтрутила його задля божевільної мрії, що розвіялася зразу, як дим над жалюгідним згарищем»* [51, с. 219]. Героїня усвідомила цінність почуттів, що свідчить про те, що її естетичний рівень похитнувся.

Створити сім'ю і взяти на себе відповідальність за родину готовий Дмитро Ставничий, близький до типу к'єркегорівського етика. Він є практичним та раціональним у роздумах щодо власного життя, кар'єри, прихильності до державної політики, та, навіть, питанні продовження роду. Проте найбільшим вираженням раціонального та сухого підходу до життя є ставлення героя до кохання, що втілено в концепції шлюбу за розрахунком. Схожі ідеї можна побачити в одруженні колеги Марти – машиністки Ліни.

Внутрішньою сутністю екзистенції, основною характеристикою буття людини є свобода – «свобода вибору та вибір свободи». Вільною у своєму виборі й вчинках постає головна героїня роману – Марта Висоцька. Позбавлена підтримки, вона прагне самоутвердитися, реалізувати себе як

особистість, зайняти певне місце в суспільстві. Працюючи діловодом у махортресті, дівчина не зупиняється на досягнутому, а підвищує свою кваліфікацію, навчаючись на курсах стенографії та машинопису. У майбутньому хоче закінчити курси чужоземних мов і стати перекладачкою, але така активність не дозволяє їй вписатися в межі соціальної ролі, зумовлюючи внутрішню самотність. Свій стан дівчина так пояснює Льові Роттеру: *«Я сьогодні і останній час себе дуже погано почуваю. Якась неврастенія. Так іноді стане важко й ... нестерпно. І потім самотність... Почуваєш, що ти замкнута в якомусь невеличкому колі. За цим колом є багацько людей, дуже цікавих, напевно дуже цікавих, але ти їх не знаєш»* [51, с. 39]. Філософи-екзистенціалісти вважають, що чуже суспільство руйнує внутрішній світ індивіда. Екзистенційна замкнутість Марти прочитується й через її самотність та непривітність до неї мешканців будинку, в якому мешкає. «Категорії відчуження й самотності (для С. К'єркегора самотність є наслідком виходу буття за межі буденності в бутті героя) є ключовими для екзистенційної естетики» [20, с. 226]. Отже, Марту Висоцьку, Льову Роттера можна вважати естетичними героями, Дмитро Ставничий має риси етичного героя.

У романі «Місто» автор втілює концепцію данського філософа через становлення головного героя – молодого студента Степана Радченка. Сам герой приїжджає до міста (відповідно як і Марта у «Невеличкій драмі») позбавлений «свого» перед викликами «чужого» й нового простору. З самого початку плин подій, де Степан – лише частка нового світу, постають виявом самотності буття героя, де він, зробивши вибір в бік міста, залишається сам. Єдиним його способом подолання самоти на початку твору є Надійка, односельчанка Степана. Стосунки із нею, як і всі майбутні стосунки із жінками у творі, допомагають прослідкувати перехід героя із однієї стадії існування до іншої. Тут можемо говорити про фізичне бажання насолоди та певне нівелювання самотності, кинутості в місті. Для Степана Надійка ж існує до моменту вибору, до переходу з естетичного та етичний етап, коли герой

остаточно розуміє свій міський вибір, відрікаючись від села – зникає і Надійка в житті героя.

Із вибором у житті Радченка з'являється Тамара Василівна Гніда. Стосунки із нею теж не є суто духовними, в них вирує бажання та насолода, однак сама героїня твору, досвідчена жінка, що встигла отримати достатньо життєвого досвіду, додає до Степанового світосприйняття поняття відповідальності та духовності як через безпосередню близькість, так і через розмови із хлопцем. Важливим елементом є і вибір самої Тамари, яка обирає своє «маленьке коханнячко», навіть, коли події стосуються власного сина, родини.

Продовженням становлення Степана як етичного героя є і стосунки із Зоською. Найбільша відмінність Зоськи від попередніх захоплень Степана – свобода вибору. Якщо Надійка цього вибору (як і Степан на тому етапі свого перебування у місті) не робить – їх зближують село та доля переїзду до міста, Мусіньку і Степана теж певною мірою зближують обставини, то стосунки Зоськи і Степана є абсолютним двостороннім вибором, що передбачав відповідальність, яку герої певною мірою можуть усвідомлювати. Найбільше ж ці стосунки відкривають саме поняття відповідальності за зроблений вибір. Так, зробивши пропозицію одружитися, Степан виявляє неготовність до відповідальності за власний вчинок, а Зоська, не може пробачити йому малодушності, трагічно закінчує власне життя самогубством.

Остання жінка в житті Степана – Рита, яку він зустрічає паралельно із розставанням із Зоською. Ці стосунки не мають фіналу у творі, однак, враховуючи ідею усіх стосунків Степана як відображення власного розвитку, можемо відзначити відсутність у героя відчуття нудоти й огиди й до самого себе, і творчу готовність писати роман «про людей», що може свідчити про майбутній перехід Радченка на наступний щабель. Отже, у романі «Місто» к'єркегорівське вчення знаходить втілення в еволюції головного героя – Степана Радченка (риса естетичного та етичного героя) та образах жінок.

2.2. Художні модуси буття персонажів «Невеличкої драми»

Модус (лат. *modus* – міра, образ, спосіб) – філософський термін, за допомогою якого XVII–XVIII ст. позначали якість предмета, притаманну йому не постійно, а лише в деяких станах. Літературознавці під категорією модусу розуміють непостійну властивість предмета, яка зберігається в певних станах. «Налічують п'ять рівнів: міф, у якому діє універсальний герой, романс (герой вивищений над довкіллям), високий мімезис (герой дещо вивищений над іншими, але не над середовищем), низький мімезис (герой рівний довкіллю), іронія (герой нижчий за дійсність)» [28, с. 67]. Під модусами розуміємо екзистенціальні стани особистості, способи буття персонажів. Герої «Невеличкої драми» переживають цілий спектр екзистенційних станів, серед яких самотність, тривога, непевність, навіть невроз. Проте найбільше мучить їх нудьга, відчуття марності зусиль, беззмістовності життя [61, с. 216].

Центральним образом роману є діловодка Марта Висоцька, пройнята духом ірраціоналізму та простоти. Саме її кімната стає осередком майже усіх дій та монологів інших персонажів, через які читач пізнає їх характери. Головним для дівчини є не підкорення міста чи отримання місця на верхівці соціальної ієрархії, її мета – досягнення гармонії з собою та світом, пізнання себе, вибір власного життєвого шляху – вибір свободи. Характеристика героїні у романі подається за модерністичними канонами: із скепсисом, належною часткою іронії, психологізмом на фоні не дуже яскравого сюжету. Описи Марти спрямовані не на зображення зовнішньої краси, а на занурення у психологію, емоційний стан, переживання та погляди. За зовнішніми характеристиками ми знаємо лише про «ніжні й принадні форми, ... такий чарівний колір шкіри» [51, с. 135], адже для автора не важлива деталізація цього аспекту образу героїні. Вона несвідомо стає втіленням духовності, глибини та чистоти. Її образ наділений мрійливістю та наївністю.

Екзистенційна самість героїні закарбована вже в назві першого розділу «На світі Іва зовсім сама...». Тут вона проголошує Льові Роттеру: «Так іноді

стане важко й... неприємно. І потім самотність... Почуваєш, що ти замкнута в якомусь невеличкому колі. За цим колом є багацько людей, може, дуже цікавих, напевно дуже цікавих, але ти їх не знаєш...» [51, с. 12]. Саме смуток й онтологічна самотність – перше, про що читач дізнається із зустрічі з Мартою. Далі можна прослідкувати символічний опис житла та сусідства, що розкриває та пояснює причини цього відчуження. Дівчина знаходиться на «чужій» території, яка протиставляється «своїй» – кімнаті. Кімната Марти зображується в романі як місце сили головної героїні – тут проходять усі її побачення із залицяльниками, тут вона читає та збирається з думками. Недарма В. Підмогильний добирає для опису помешкання епітети «затишна», «тепла» або «бідненька».

Марта має широке коло прихильників із різною філософією та ідеями, однак мрійлива дівчина обирає (можливо, через свою наївність) антипода – професора-біохіміка Юрія Славенка. Вона в коханні шукає перш за все духовного піднесення, гармонії між двома та їх взаємне вдосконалення [5, с. 347]. У цей час Славенко бачить у цьому лише вдоволення фізичної (або краще сказати біологічної) потреби, після якого захоплення дівчиною згасає та «перетравлюється».

Юрій Славенко – учений-біохімік, який живе в пошуках шляху створення штучного білка, бо такий винахід для нього є способом досягнення однієї «з тих граней, де кінчаються можливості людського розуму» [51, с. 109]. Змалювання типу вченого характерно для прози 20–30-х років ХХ століття, хоч і не завжди розгорнуто. Для нього раціоналізм (здебільшого гіпертрофований) є проявом свободи. Чіткість та логічність виявляється у всьому, навіть у погодинному розпорядку дня Славенка, який помічали сусіди: «Сміються вони, що годинника можна перевіряти за його вечірнім виходом» [51, с. 151]. У душі Юрія протягом роману спостерігається внутрішня боротьба між логічним та алогічним, він затьмарюється почуттями (хоч і хвилино) і намагається віднайти себе не як раніше – у забуренні білка, а в особі Марти, почуття до якої називає безумством. Зміни у поведінці героя бачимо і

через незначний (як може здатися), але символічний образ kota на прізвисько Нарцис. Кіт є уособленням «схильності до порядку», але «ідентифікація тут має негативний сенс» [51, с. 173]. Спочатку, до появи Марти в житті Славенка, біохімік ненавидить його, але потім він виявляє милосердя, бо: «Я, коли хочеш, зрозумів його... цими крадіжками він скрашує одноманітність свого побуту» [51, с. 121].

Ю. Бойко зауважує на синтезі в образі Славенка «матеріалістичного ділка» та «матеріалістичного мрійника» [5, с. 318–319]. Вустами Славенка проголошується чимала кількість ідей тогочасного суспільства. Найбільше він міркує звісно про розум та роль білка в житті людини. Через героя В. Підмогильний уводить у роман ідею розчарування в розумі та прогресі, осягнення абсурдності та певною мірою безцільності людського існування. Метафора білка, за Ю. Шерехом, є відбиттям настроїв «пізнішої екзистенціалістичної концепції людського тіла як купи слизу» [77, с. 125]. Проте роздуми Славенка на цьому не закінчуються. Знаходимо в його репліках практицизм і щодо мистецтва: «<...> література й мистецтво взагалі не спроможні вже своїми способами виконувати соціальне замовлення» [51, с. 59]. Напочатку Юрій підносить науку через заперечення мистецтва, бо воно «для людини вищої організації є такий самий анахронізм, як і ворожіння на кавній гуці» [51, с. 60]. Але далі матеріалістичний мотив його промов наповнюється протиріччями: «Наука не є ні матеріалістична, ні ідеалістична» [51, с. 71].

Думки Славенка співзвучні екзистенційним положенням про людину, що є дрібною піщинкою в нескінченному світі: «<...> наука давно вже має землю за порошинку всесвіту, а людину за одну з дрібних тварин» [51, с. 120]. Білок виступає і в аналізі Юрієм поняття нація: «<...> нація подібна до білка, що вмить розпадається, коли почати його серйозно аналізувати», – стверджує герой, зображуючи націю як ефемерне явище, порушуючи проблему її існування [51, с. 116]. Тракткування кохання у Славенка теж підлягає під теорію забурення білка. Колись він згадує «життя є горіння»

(метаболізм), а потім, зрозумівши свою байдужість до Марти, сухо, різко та полегшено подумає: «*я вже перетравив її*» [51, с. 242]. Ідеї про статистику та розподіл, що має стати основою майбутнього, конфліктують із миттєвим захопленням поезією через стосунки з Мартою, а порівняння дівчини з Беатріче А. Данте тільки підтверджують цю теорію. Через таке роздвоєння душі В. Мельник називає Славенка гоголівським типом людини, але «спрощеного характеру», бо відступництво такого типу не притаманне Юрієві [31, с. 247–248]. Гоголівського героя можна вважати одним із творців майбутнього системи, проте деморалізованого майбутнього, що позбавлене духовного розвитку.

Одним із найяскравіших образів, що втілюють ідеї екзистенціальної філософії, типом абсурдної людини А. Камю можна назвати продавця сорабкопу Льову Роттера. Його життя наповнене драматичними подіями: зрадою дружини, спробами влаштувати своє життя з Мартою, розчаруваннями в коханні. Незважаючи на відторгнення Мартою почуттів Льови, він, на відмінну від інших її шанувальників, є моделлю всепрощення, проявляючи, замість образи чи злості, співчуття та допомогу. Славенко навіть називає його «юродивим» на останніх сторінках твору. Льова допомагає Марті з пошуком нового житла та підтримує дівчину. Останні слова героя, який полишає Мартину кімнату: «*Прощайте, Марто!*» [51, с. 214], – конотація смутку, яка є основною характеристикою персонажа, не покидає його протягом усього роману.

Ще один претендент на серце дівчини – молодий інженер Дмитро Стайничий. Він є втіленням активної людини того часу, тож В. Мельник відносить його до шевченківського типу людини, але «у «криводзеркальному» вигляді», бо, хоч Дмитро і «готовий боротися, але не за волю людини і нації, а за виконання будь-якого наказу вождя» [31, с. 248]. Його власні ідеї сходяться з державною ідеєю «будівництва». Він повний енергії і натхнення виконувати заповіт батька – вчитися, а з часом, згідно з власним життєвим планом, обійняти гідну посаду й місце у соціальній ієрархії. З першої зустрічі з героєм

(через лист до Марти) ми дізнаємося про практицизм та раціоналізм Дмитра: *«Це був єдиний з її знайомих, що закидав їй не про кохання, а про справжній, законний шлюб!»* [51, с. 30–31]. Практичність героя просліджується у найменших деталях, так, наприклад, під час розмови у кімнаті Марти він наголошує на необов'язковості використання по батькові: *«Далеко практичніше їй краще буде звертатись на «товариш», «товаришка»* [51, с. 69], а далі прослідковуємо і його життєве кредо: *«Я, знаєте, пролетар – менше слів і більше діла»* [51, с. 74]. Якщо Славенкові (хоча б на мить) вдалося захопитися почуттями, то Дмитро лише міркує про найкращу пару для побудови сім'ї за розрахунком. Обговорюючи з Мартою таку важливу для нього тему, Стайничий стверджує: *«Шлюб – це спілка, така, як спілка УСРР з РСФРР, наприклад, – для спільної праці, для спільної боротьби»* [51, с. 88]. Заздалегідь продумує він і план щодо народження дітей: *«Тут такий розрахунок: двоє помре, двоє заступає батьків, а одне – це чистий прибуток класу та нації»* [51, с. 88]. Ю. Бойко, порівнюючи погляди Стайничого й Славенка, вдається до метафори копії та оригіналу, де Дмитро постає копією, а отже стає зрозумілим, чому Марта надає перевагу саме Юрієві [5]. Тому, образ Дмитра (як і образ Славенка) також можна трактувати як прояв «обмеженості розуму» й розчарування у прогресі.

Звертаючись до образів-раціоналістів, хочемо виокремити постать Ірен. Вона виявляє практичність, стриманість та холодний розум у всіх своїх діях та роздумах. Саме вона стає дружиною Славенка, адже їх погляди на життя дуже схожі. Ю. Бойко, аналізуючи образ Ірен, зазначає: *«<...> з великим досвідом у коханні, яке для неї не може бути чимсь більшим, як епізод»* [5, с. 325]. І справді, бажання вийти за Славенка є логічно продуманим, як і методи його завоювання. Наприклад, у питанні українізації, що прямо стосувалося і Славенка, вона звертається до матері з промовою: *«Українці страшенно наївні, мамо! Їх досить потішити якоюсь українською фразою, і вони вже тануть від задоволення. Тож я мушу бути готова»* [51, с. 160]. Ірен справді готова до

будь-якого повороту, бо зможе холодно й тверезо оцінити ситуацію та знайти рішення.

В образі «нової жінки» – діловодки Марти Висоцької – бачимо втілення ірраціональності та духовності, яку вона проєктує і на сферу кохання. Їй протиставляється прагматик та раціоналіст Юрій Славенко, який присвячує своє життя дослідженню білка, що стає прообразом майбутньої екзистенційної концепції людського тіла як купи слизу. У коханні персонаж обирає модель тілесності та розрахунку. Кохання Марти та Юрія є уособленням боротьби раціонального та ірраціонального духу. Серед інших персонажів до ірраціоналістів можемо віднести Льову Роттера, який є носієм ідей самотності та зневіри, а також представником платоніки у стосунках. Дмитро Стайничий – практик та матеріаліст, у коханні (яке трактує як тілесне), як в усьому іншому, бачить лише чіткий план та розрахунок. За невідповідність ідей Марти своєму плану Дмитро миттєво та агресивно причиняє фізичної шкоди. Образ Ірен Маркевич характеризується подібним до Славенка раціоналізмом, адже жінка така ж практична та розрахункова, як у справах стосунків, так і у національних питаннях. Отже, у романі В. Підмогильного «Невеличка драма» простежуємо неоднозначні поради на шляху до пізнання і віднайдення власного щастя.

2.3. Екзистенційний герой у романі «Місто»

XX століття, як вже було зазначено, за ідею бере пошук першопричин, розуміння людського «Я» у його боротьбі із зовнішнім «Ми». Як вказував Ю. Шерех, завданням літератури XX століття було «...без фальшивої скромності і без невдалого страху, продертися до людини, її душі і її тіла», що власне і було втілено в романі В. Підмогильного «Невеличка драма» [78, с. 83]. Опозиції душа / тіло, духовне / тілесне, бажане / реальне стають визначальними для головного героя роману В. Підмогильного «Місто». Так, Степан Радченко постає уособленням екзистенційних пошуків минулої доби.

Хибним, на думку багатьох літературознавців, було вважати, що в центрі роману – виходець із села, який прагне здобути знання міста для майбутньої передачі їх малій батьківщині, адже прагнення героя повернутися до села закінчуються на початку твору. Ідея завоювання міста селом не відходить на другий план, вона – відсутня: «Село заперечне з самого початку» [78, с. 85]. Дійсно, опозиція своє / чуже присутня на перших сторінках твору: *«Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі. І радісно почував, що ця кривість єсть і що в ці хати, як і в свої покинуті, він би зайшов господарем. З жалем дивився, як тане воно, одсуваючись за кожним рухом машин, і от пасмо гідкого диму сховало його зовсім. Тоді Степан зітхнув. Може, це було вже останнє село, що він побачив перед містом»* [50, с. 308]. Однак, з часом «рештки сільського патріотизму вивітрюються» і Степан перестає бути уособленням села, що має за мету «завоювання» міста [78, с. 85]. Хлопець з часом зізнається собі: *«[...] село стало йому чуже. Воно потьмарніло в його спогадах, як блідне ліхтар у проміннях дня, але тяжіло над ним, як докір, як тривога»*, пізніше остаточно стверджуючи: *«Я не приїду, ніколи не приїду»* [50, с. 360–361]. В. Підмогильний на сторінках роману показує зворотнє – підкорення Степаном містом, або точніше – асиміляцію із містом. Символічно етап сприймання героєм села як свого завершиться певною ініціацією – обрядом спалення сільського одягу – тут починає свій шлях вже зовсім інший Степан, остаточно відірваний від села: *«Трохи поміркувавши, він розпалив у плитці. Поки розгорялись дрова, перебрався в свій сірий костюм, потім почав палити френча, штани й торбинки, що привіз із села, а чоботи, що не могли згоріти, викинув на смітник»* [50, с. 403].

Процес шукання себе, свого буття, осмислення відповідальності та вибору, опозиція «людина» і «місто» – ось головна проблема, з якою Степан стикається у місті [11, с. 49]. Вперше письменник акцентує на тілесно-духовному дуалізмі ще у епіграфах до твору, порушуючи питання подібності

людини до янгола та тварини: *«Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина – людина їсть і п'є: як тварина – вона множитья і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум, як янгол – ходить просто і як янгол – священною мовою розмовляє»* [49]. Л. Щітка, аналізуючи другий епіграф твору (*«Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?»*) [50], зауважує на впливі фрейдівського психоаналізу, у запропонованому випадку – психоаналіз творчості письменника [80]. Екзистенційний шлях Степана автор досліджує як через психоаналіз, так й аналізуючи етапи людського буття (за С. К'єкегором). У романі зображено пошуки духовного через тілесне, адже саме через нього, за автором, долається двоїстість людського єства. Тож еволюцію світосприйняття проглядаємо через призму стосунків героя із жінками, співіснування кохання тваринного та кохання духовного допомагає головному героєві відкрити нові обрії себе-людини. Як слушно зазначають дослідники, саме фемінні образи у творі покликанні репрезентувати духовне «перетворення» героя [43, с. 347].

Стосунки головного героя із односельчанкою Надійкою варто розглядати через призму естетичної стадії людського буття, що супроводжується прагненням до насолоди, першочерговим задоволенням тілесного. За Ю. Шерехом, роман двох є втіленням тваринного: *«Його перший роман – з односельчанкою Надією – чисто тваринний, в ньому нема справжніх людських почувань, це роман самця і самиці й тільки»* [78, с. 86]. М. Тарнавський, на відмінну від Ю. Шереха, зазначає про щирість почуттів дівчини та хлопця, а подальшу зміну коханок – шлях до прірви *«між любов'ю і сексом»* [61, с. 127]. Захоплення Степана Надійкою можемо трактувати і як перший щабель адаптації головного героя до міста, близькість двох лише через близькість походження, страх перед чужим і бажання зберегти частку свого: *«Але тут вони здибалися ніби вперше, і спільність долі зблизила їх [...] Вони разом переходили кордон майбутнього»* [50, с. 309]. Закінчення стосунків із дівчиною вказує на перехід головного героя на новий етап, адже

захоплення і щирість почуттів до Надійки згасає разом із розумінням героя, що він не повернеться в село ніколи: *«Ця дівчина, що ще недавно так його вабила, враз стала його кошмаром, його кохання виявилось фальшованим папірцем, втрученим серед метушні, і він викинув геть цей непотріб, лютуючи і себе маючи за обдуреного. Вона ж була від села, що зблякло в ньому, була дрібним епізодом того зруху, що його охопив, хоч болючим, тяжким, мало виправдним»* [50, с. 361]. Тут, можемо говорити і про відблиск творчості Гі де Мопассана, що нерідко зустрічається у творах В. Підмогильного. Автор зображує стосунки головного героя із жінками як своєрідне сходження по соціальних та духовних сходинках, як і Дюруа Гі де Мопассана у романі «Любий друг». Однак, варто зазначити, що Степан зовсім не використовує жінок як спосіб отримати реальну користь, вони є більше саме відображенням стану (як соціального, так і внутрішнього – духовного), змінюючись «в міру його сходження вгору шаблями успіху й кар'єри» [78, с. 86]. Проте, незважаючи на кінець стосунків із Надійкою, дівчина все ж з'явиться в майбутньому Степана у новому обличчі – дружина Бориса Задорожного. Вона нагадує про своє існування Радченку, який все ще має почуття власності щодо неї, паралельно паралізованим новим станом дівчини, що однак супроводжується фізичним станом нудоти, відрази. Дослідники зазначають, що момент «паралічу» перед вагітною Надійкою свідчить і про страх Степана перед владою, вищістю дівчини перед ним, адже відповідно живіт (вагітність) є «утвердженням влади над чоловіком, матерії над духом», що зовсім не вкладається у світоглядну картину головного героя, який здобуває цю владу протягом усього роману [6, с. 34].

Якщо Надійка була відображенням Степана як вихідця з села, то наступна жінка у житті головного героя стає шаблем переходу, пристосування та освоєння міста. Мусінька, або ж Тамара Василівна Гніда, жінка «не високої вартости», але міська [78, с. 86]. Роль Мусіньки як наставниці в пізнанні себе важко недооцінити. Вперше бачимо появу гуманності в почуттях у романі Степана саме із Тамарою Василівною Гнідою. У стосунках із Тамарою він

знову ж вдається до кохання тваринного, але, на відміну від стосунків із Надійкою, тут отримує досвід людяності, що його навчає Мусінька: *«Поволі присвячуючи хлопця до таємниць кохання, вона навчила його цінувати поцілунок, що досі йому нікчемною забавкою здавався, та все інтимне плетиво жаги, що виробила людськість за час від кам'яного віку дотепер, і Степан, швидко відбуваючи прискорений курс у цій галузі людського досвіду, що передається в покоління без підручників та заповітів, звільнявся з книжних пелюшок, що його розум обгортали»* [50, с. 376]. Окрім досвіду кохання, що його отримує герой від Тамари, він почасти звертає увагу на людські якості, саме тут бачимо рефлексію щодо своїх почуттів, проводить самоаналіз свого захоплення як любові-пристрасті чи любові-цікавості. Сама ж Тамара неодноразово в розмовах порушує теми психології, буття, плинності часу та його незворотності, смерті тощо. Отже, перехід Степана на вищий щабель супроводжувався саме порушенням екзистенційних питань через стосунки із Мусінькою.

Наступним кроком в еволюції становлення власного «Я» Степана стають стосунки із Зоською. Враховуючи відображення в жінках етапів поглинання Степаном міста, можемо зауважити, що Зоська є втіленням міської дівчини, однак, звичайної: *«...така, яких багато»* [78, с. 87]. Еволюція розуміння стосунків Степаном (від естетичної до етичної стадії, за К'єркегором) від стосунків тілесних (Надійка) через стосунки із Мусінькою (що на межі тілесного та духовного) переходить до нетілесних (Зоська). І. Борисюк зазначає: *«Зоська є настільки нетілесною, наскільки це можливо»* [6, с. 34]. Образ Зоськи – достатньо неоднозначний, адже у ній поєднується як дитяча інфантильність, так і міська зверхність. Дуалізм головного героя тут простежується і в ставленні Степана до цих стосунків, що сприймається ним і як фізичне бажання задовольнити власний голод, так і нове почуття, що є *«глибше і отрутіше»* [42, с. 350]. Важливим є самотність, що переслідує героя протягом усього твору. Він кожного разу вступає в боротьбу із нею через зближення із жінкою. Надійка перекривала самість Степана під час прибуття

до міста, Мусінька – під час облаштування в ньому, Зоська ж – під час становлення та пошуку себе в міському просторі. Так, сам Степан говорить до дівчини: *«Я самісінський у цілому місті, і сьогодні мені так, ніби я тут перший день»* [50, с. 443]. З одного боку, Зоська рятує Радченка від самотнього перебування в місті та внутрішніх переживань, з іншого – стає бар'єром. Однак, під час стосунків із Зоською Степан стверджується як міський інтелігент (*«вчиться грати в культуру»*) [6, с. 34] та як письменник (*«він виходить, здобув собі в літературі хоч краєчок хоч на одну сидню міся!»*) [50, с. 447]. Зоська ж дорослішає, отримує новий досвід та позбувається свого дитячого інфантізму. Доленосна зустріч супроводжується і декількома символічними знаками. Під час знайомства із Зоською, найбільшої уваги здобуває саме капелюшок дівчини, що, як і сама Зоська, першочергово є втіленням початку стосунків вищих за щось тілесне (не суто сексуально чи жіночно забарвлений елемент одягу), а пізніш карбує момент близькості героїв (Степан зустрічаючись із дівчиною наодинці *«на мить спинився, так давно не бачивши її роздягну, тобто в самій сукні, без капелюха й пальто»*) [50, с. 445]. Найвагоміший образ – образ квітки наскрізно (перевертаючи причино-наслідковий, що притамано філософії екзистенціалізму) показує і закінчення взаємобуття героїв. Так, презентуючи ще своє перше оповідання Степан *«отримує»* квітку, кинуту до ніг, саме Зоською, що стає прообразом-наслідком і майбутніх подій між двома: *«Я й квітку тобі кинула. Та ти не підняв»* [50, с. 445]. Незважаючи на перший вибір Зоськи – тримання певної дистанції, гра в залицяння та саме спілкування із хлопцем (*«Я сама знайшлася»*) [50, с. 454] дівчина робить вибір у сторону «поганої душі» Степана, вибір проти свого «Я» на користь Радченкового, кидаючи до ніг власні почуття, а далі – і саме життя головному герою. Вибір же самого Степана (одруження) наступного ранку навіює йому достатньо притаманні екзистенційному герою відчуття – нудьгу й огиду від роздумів про «ніжний контроль» над ним, до розуміння вічного обов'язку єднання душ: *«І весь жах подружнього життя зразу став перед ним, збурюючи йому серце огидою, як привид в'язниці, як домовина, де він*

заохотився лягти із зв'язаними руками» [50, с. 494]. Варто зазначити, що відповідальність, яку хлопець ніс за пропозицію та її ануляцію, приходить не під час останньої розмови із Зоською, а днями пізніше. Інфантильне бажання пов'язати життя із дівчиною, а потім таке ж інфантильне відстронення від неї закінчуються інфантильним бажанням повернути ці стосунки. Наприкінці твору Радченко остаточно забуває Мусіньку, потім згадує Зоську (спогади навіюють потребу сидіти коло «ніг королеви») [50, с. 513]. Однак, повернення не відбулося, а смерть дівчини відкрила для Степана нові переживання, познайомивши із страхом невороття життя, страхом смерті. Навіть крапка тут була поставлена двічі: вперше – Степаном (розрив стосунків), вдруге – Зоською (її вибір покінчити життя самогубством).

Останній роман, що зображує автор у творі – роман із молодою балериною. Образ Рити абсолютно точно виділяється на фоні попередніх захоплень Степана, адже Рита постає «втіленням успіху і гордості», недосяжним і бажаним для Радченка трофеєм [78, с. 87]. Про відмінність дівчини від інших говорить і перша поява її перед головним героєм – жінка з обличчям давніх єгиптянок, урочиста і покійна врода, облудні очі у темряві, усе в описі говорить про її достанько високий стан та жодної інфантильності: *«Та жінка мала спокійне, майже нерухоме довгасте обличчя, що в прямокутній рамці гладенького стриженого волосся з рівним пасмом над очима нагадувало щось старовинне, витончене й застигле, незмінно молоде, певне свої краси й урочисте, як обличчя давніх єгиптянок, що йшли з віялами за фараоном. Натомість очі її жили, ворушились і сміялись за все обличчя,— великі облудні очі, що блищали в мороці, як у кицьки. Одягнута була, скільки він роздивився, в темну оксамитову сукню, що переходила вузькою смужкою через одне, геть оголене плече»* [50, с. 499]. Риту з поміж інших виділяє майже все, починаючи із відмінного від попередніх захоплень вбрання (переважають темні кольори, відсутні аксесуари), зачіски (відсутність кучерів та гребінців), закінчуючи ставленням Рити до життя та стосунків (більш практичне, впевнене, керівне).

Враховуючи роль жінки у творі В. Підмогильного як дзеркала еволюції головного героя, варто зазначити, що саме стосунки із Ритою (а точніше їх вільність та незавершеність) стають розв'язкою внутрішнього конфлікту героя, спонукаючи до роздумів над своєю творчістю. Так, Радченко переходить у власних роздумах до найголовнішої ідеї – цінності людини, заперечуючи попередні спроби й бажання «оречевлювати», він спрямовує свою енергію на занурення у світ людського існування: *«Так, він не потеріг був людини, а що ж, крім неї, варте уваги? Без неї все втрачає рацію, стає бездушною схемою, дзвоном у безповітряному просторі! Наївна віра давнини, що людина є міра речей, що для неї світ повстав і зайнялися зорі, блиснула йому єдиною правдою землі, вищою над усі правди та докази. І з цієї туги за колишнє нерозуміння, з ясного прозріння рушій життя, з яскравого відчуття людини здобув він перші нитки свого гарячого плетива. Він напише повість про людей»* [50, с. 507]. Степановий дуалізм проявляється протягом твору в усіх сферах життя, від переїзду з села в місто, до блукань у кар'єрному виборі, стосунках з жінками та існуванні в минулому-теперішньому. За М. Тарнавським: «Нездатність писати про людей є наслідком дуалізму в самому Степанові; той дуалізм не дає йому бачити людей такими, якими вони є, силоміць заганяє їх в образний простір його особистих і емоційних конфліктів» [61, с. 161]. Так, наприкінці твору можемо трактувати можливість писання «про людей», нову оселю, нове захоплення не як підкорення, а як завершення певного етапу головного героя, знаходження гармонії, де Степан у шумному місті пише твір твір *«в тиші лампи над столом»* [50, с. 538].

Висновки до другого розділу

Екзистенційна філософія С. К'єркегора проінтерпретована В. Підмогильним у романах «Невеличка драма» і «Місто». У «Невеличкій драмі» письменник зосереджує увагу на зображенні переживань та цінностей

персонажів твору, їх поглядів та дій. Марта Висоцька – головна героїня роману – дівчина, що переїжджає у місто, на відміну від її попередника Степана Радченка, вже є особистістю зі сформованим світоглядом. Із самого початку автор зображує її як екзистенційну героїню, яка самотня та перебуває в пошуках серед людей, що не імпонують їй за своїми переконаннями та ідеологією. Її оточення – гіпертрофовані раціоналісти, прагматики та матеріалісти. Реальний світ для Марти межує з ілюзорним, який зображений у книгах. Тут вона знаходить і модель ідеального кохання, яке потім намагається перевершити його оригінальним завершенням. Серед п'яти своїх шанувальників, дівчина обирає біохіміка Славенка, сповідувача теорії штучного білка, який керується раціональними ідеями, точністю та порядком. Хоча їх захоплення один одним на певний момент вдовольняють власні потреби, автор ставить питання про різновиди цих потреб. Марта шукає духовної спорідненості, а Юрій – тілесності. Так, почуття останнього втамовуються, він «перетравлює» Висоцьку, рухаючись далі у своїх планах. Автор детально промальовує персонажів не через описи зовнішності чи біографію, а через їх дії та репліки, та навіть мовленнєві конструкції.

Роман наповнений філософуваннями персонажів, їх роздумами про буття, алюзійним відсиланням до філософських ідей С. К'єркегора, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та ін. В образі Льови зображено платонічне кохання та екзистенційний шлях людини через страждання, самотність на розчарування в абсурдному світі, тож не випадково саме він покликається на основоположника екзистенціалізму С. К'єркегора. Дмитра Стайничого автор змальовує як людину органічну добі. Він, як і Славенко, практик та матеріаліст, прихильник розрахунку, проте не такий оригінальний у своїх ідеях. Серед жіночих образів, окрім Марти, відзначаємо й Ірен Маркевич – таку ж практичну й раціональну як Юрій Славенко, яка відрізняється своїми прорахунками та готовністю пристосуванства в питанні кохання, а краще сказати одруження, адже стосунки з Юрієм для неї – очевидний план на майбутнє спокійне життя.

У романі «Місто» В. Підмогильний зображує стосунки Степана Радченка із жінками, які є абсолютним відображенням внутрішнього світу героя, його сходжень та кроків до душевної гармонії. Перші стосунки із односельчанкою Надійкою зумовлені екзистенційною самотністю Степана у новому просторі – просторі міста. Ці стосунки побудовані на тваринному, тілесному єстві людини. Захоплення Надійкою завершується разом із перетворенням головного героя, його переходом на новий етап існування. Наступна жінка у житті Степана – заміжня міська жінка Тамара Василівна Гніда (вона ж Мусінька) є проекцією обставин та душевного неспокою героя. Ядром цих стосунків все ще залишається тілесна близькість, однак саме завдяки їй у світобаченні Радченка відкриваються поняття духовного плану – щирість почуттів, відповідальність, причино-наслідкові зв'язки. Однак, із Мусінькою Степан лише наближається до переходу на новий рівень. Стосунки із інфантильною, дитячою та романтичною Зоською впливають на його зростання як письменника, культурний розвиток. Останнє захоплення Степана Радченка – впевнена, практична та абсолютно міська балерина Рита, що стає піком еволюції героя, віддзеркалює його пошуки у собі духовного «Я», стає натхненням для усвідомлення цінності людського буття. Паралельно до знайомства із Ритою змінюється бачення світу головним героєм, фокус його уваги повертає до людини, що говорить про гармонійне внутрішнє буття, позбавлене дуалізму.

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Проблемний метод вивчення художнього твору на уроках української літератури

Реформування системи освіти напряду пов'язані із тенденціями розвитку глобалізаційного суспільства. Закономірно, що відповідно до сучасної *Soft skills revolution* (*Революція м'яких навичок* (переклад наш – А.Н.)) здобувач освіти (як майбутній фахівець) має оволодіти протягом навчання не тільки професійними навичками (*hard skills*), що складають розуміння предмету, «технічні або практичні здібності», а й *м'якими* навичками (*soft skills*), що передбачають «міжособистісні здібності, такі як спілкування, вирішення проблем та емоційний інтелект» тощо (переклад наш – А. Н.) [88]. Так, на уроках української літератури, окрім здобуття літературознавчої компетентності, здобувач освіти має розвинути

- комунікативні навички («навички ефективного спілкування») [14, с. 57],
- критичне мислення («науковий тип мислення для розв'язання нетривіальних практичних проблем») [62, с. 27],
- лідерські якості (здатність «здійснювати помітний вплив на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу, вести його за собою») [55, с. 97],
- емоційний інтелект («оцінка та розуміння емоцій та точки зору інших», «керування своїми емоціями та емоціями інших») [84, с. 519],
- уміння працювати у команді, навички самоорганізації тощо.

Відповідають вищезгаданому поняттю *м'які* навички та його складовим і положення в дійсній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів завдання вивчення української літератури:

1. Формування гуманістичного світогляду, духовно багаті особистості, з високими загальнолюдськими морально-етичними орієнтирами.
2. Сприяння національному самоусвідомленню та стійкому відчуттю приналежності до європейської спільноти.
3. Вивчення української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках.
4. Розвиток творчих і комунікативних здібностей учнів, критичного мислення, культури полеміки, уміння аргументовано доводити власну думку.
5. Вироблення вміння компетентно орієнтуватися в інформаційно-комунікативному сучасному просторі, застосовувати здобуті на уроках літератури знання, практичні навички для їх використання в практичному житті.
6. Розвиток навичок самоосвіти, бажання і спроможності вчитися впродовж життя.

Розвитку *м'яких* навичок відповідають першочергово ключові компетентності та вихідні з них шляхи розвитку здобувача освіти та, зазначені у програмі: «Відповідно, реалізація подібних завдань передбачає: зміщення акцентів у навчанні з процесу накопичення предметних знань на вироблення вмінь їх застосовувати; становлення учня як суб'єкта навчальної діяльності й особистісного розвитку; необхідність забезпечення формування не лише предметної (літературної), а й ключових компетентностей. Однаково важливими стають уміння, які допомагають учневі діяти, і знання, необхідні для цих умінь» [38].

Зазначені завдання реалізації навчання професійним та *м'яким* навичкам відбуваються завдяки залученню нових методів і методик навчання та

опрацювання художніх текстів. Одним із них є проблемне навчання (Problem-based learning).

Окремі особливості проблемного навчання були висвітлені у вченнях Сократа (використання методу запитання), Ж. Ж. Русо (соціальне та природне виховання), І. Г. Песталоці (розвивальне навчання), Дж. Дьюї (прагматична педагогіка) та ін. Пізніше проблемне навчання як новий метод з'являється у методологічній літературі в період 50-х років ХХ століття. Питання проблемного навчання було опрацьоване такими вітчизняними та зарубіжними дослідниками як Дж. Брунер, Н. Буринська, Р. Донгам, Д. Еллен, І. Лернер, С. Максименко, В. Паламарчук, Л. Панчешникова, Ю. Руденко, О. Стадник та ін. Увагу вивченню організації запропонованого методу на уроках української літератури приділяли Т. Дятленко, Є. Пасічник та ін. Однак, варто зауважити, що аспект впровадження проблемного навчання на уроках української літератури потребує подальшого дослідження.

Основним завданням, що стоїть перед вчителем, у проблемному навчанні є організація пошуку знань, де «теорії пізнаються в процесі пошуку, спостереження, аналізу фактів, розумової діяльності» [23, с. 113]. Проблемність, з якою зустрічаються здобувачі освіти, є рушійною силою для розвитку процесів мислення, залучення усіх відомих знань та формулювання нових ідей, що дозволяє перетворити урок на пошук істини. Проблемне навчання дозволяє змінити акцент навчального процесу із отримання інформації у дослідження проблем, творчий та критичний аналіз даних, адаптацію навчальної проблеми до життєвих явищ, що безперечно допомагає в активації твердих, м'яких навичок у кореляції із ключовими компетентностями та формуванню всебічно розвиненої особистості. Іншими словами, мета використання проблемного методу на уроці літератури полягає у першу чергу в розвитку практичних навиків та вивченні предмету крізь призму ключових компетентностей, а також забезпечення процесу переходу від «школи пояснення» до «школи розвитку». Важливим є застосування методу проблемного навчання саме у період старшої школи, що зумовлюється

особливостями підліткового віку здобувачів освіти. Так, дискусійним залишається виокремлення провідної діяльності підлітків: особистісне спілкування, суспільно-корисна діяльність, суспільно-значуща діяльність та проєктивна діяльність [4]. Особистісне спілкування зумовлене бажанням підлітків самоствердитись серед однолітків та сприйняття себе як людини дорослої; суспільно корисна та суспільно значима діяльність – почуттям дорослості та формуванням «Я» концепції, професійно спрямованої навчальної діяльності; проєктивна діяльність – осмислення світу й конструювання себе як його частини. Запропоновані, хоча й досі дискусійні, варіанти провідної діяльності можуть бути втілені в організації освітнього процесу через використання методу проблемного навчання, що забезпечує перенесення підлітків із ролі «дитини» у роль «дорослого», забезпечує міжособистісне спілкування у ході аналізу проблемної ситуації та надає можливість створення, конструювання нового, значущого знання.

Зупиняючись на застосуванні проблемного навчання на уроках літератури, звертаємо особливу увагу на широкому колі методів та прийомів, які доцільно впроваджувати у процес вивчення української літератури саме здобувачами середньої освіти старшої школи, що зумовлено порушенням у творах морально-етичної та гостросоціальної проблематики, а також психологічною готовністю здобувачів до глибокого аналізу поданих проблем. Так, процес проблемного навчання передбачає виділення таких понять як проблема (проблемне запитання), проблемна ситуація, гіпотеза, засоби розв'язання, експеримент, результат пошуку [23, с. 113].

Під проблемою розуміємо «об'єктивне питання, яке виникає в ході пізнання або цілий комплекс питань, розв'язання яких становить значний практичний чи теоретичний інтерес» [79, с. 321]. За М. Фіцулою, проблеми поділяємо на фронтальні, групові та індивідуальні. Так, фронтальна проблема зорієнтована на роботу усього класу, групова – на розв'язання групою учнів однієї і тієї ж самої або різних проблем, індивідуальна – на самостійне опрацювання здобувачем освіти [71]. Метод проблемного запитання (тобто

виокремлення проблеми і пошук відповіді) може бути як введенням до уроку, так використовуватись на будь-яких етапах (основна частина, рефлексія) уроків різного типу (урок-узагальнення, урок пояснення нового матеріалу, «перевернутий клас» тощо), що зумовлює його більшу популярність серед інших форм роботи. Проблемне запитання може відрізнитися своєю складністю, потребою у часі та кількості осіб, потрібних на пошук відповіді. Так, проблемне запитання, яке може стосуватися аналізу вчинку героя, кореляції події у творі з тогочасними реаліями життя, реконструкцією історичної доби чи місця дій, внесок автобіографічних відомостей у сюжет твору можна адаптувати за складністю до існуючого часу та існуючої бази знань здобувачів освіти. Отже, одне й те ж проблемне запитання можна використати як частину уроку (введення до інших форм роботи), так і взяти за фундамент побудови уроку або навіть системи уроків з теми. Тож, перевагами методу проблемного запитання є можливість поєднання інформації, отриманої з тексту, із реальними проблемами життя, що дозволить розвивати критичне мислення, творчий підхід до вирішення проблем та осмислити навчальний матеріал більш глибоко.

Проблемну ситуацію ж дослідники трактують декількома шляхами: як процес формулювання проблеми, як ситуацію виявлення пізнавального протиріччя та як психічний стан неможливості пояснення нового факту існуючими знаннями:

- Проблемна ситуація – це ускладнення або завдання, яке може вивести учня на формулювання проблеми» [79, с. 320].

- Проблемна ситуація – це ситуація, яка виникає в результаті організації вчителем взаємодії учня з пізнавальним об'єктом, завдяки якому виявляється пізнавальне протиріччя. Характеризується інтелектуальним ускладненням і потребою у вирішенні пізнавального протиріччя [61, с. 74–75].

- Проблемна ситуація – це психічний стан інтелектуального утруднення, який виникає у людини в тому випадку, коли вона не може пояснити новий факт за допомогою існуючих у неї знань, або виконати нову

дію з використанням знайомих їй способів і тому повинна шукати новий спосіб його виконання [55, с. 58].

Завдання вчителя під час проведення методу проблемної ситуації у створенні, спрямуванні учнів на розв'язок та організацію пошуку рішень. Так, на уроках української літератури проблемна ситуація може бути сформована для вивчення культурно-історичних відомостей твору (детальна реконструкція місця подій / одягу та зовнішнього вигляду героїв / культурні особливості, обряди), автобіографічних (детальний аналіз та проведення паралелей із подіями життя автора та подіями твору, можлива інсценізація), теоретико-літературних (аналіз поняття та пошук їх у творі, доведення істинності тверджень, психологічний аналіз стану героїв, детермінація вчинків тощо). Проблемна ситуація як основна форма роботи на уроці дозволяє глибше зануритись у тему уроку, почасти допомагає встановленню міжпредметних зв'язків, збільшує мотивацію до навчання / виконання завдань, збільшує можливість опрацювання різного матеріалу (при умові поділу на малі групи або індивідуальну роботу), а також (що не менш важливо) забезпечує включення у роботу більшості присутніх.

Серед можливих форм роботи, окрім вищезазначених проблемного запитання та проблемної ситуації, можемо виділити позиційну дискусію. Поняття дискусії (диспуту та дебатів як форм дискусії) відоме українській педагогіці вже декілька десятиліть завдяки освітній та виховній функціям, що забезпечують глибокий аналіз проблеми, розвиток критичного, логічно мислення, а також розвивають комунікативні навички та навички співробітництва тощо. Ця форма роботи сприяє найбільшому засвоєнню та включенню усіх учасників, однак потребує більшої підготовки як зі сторони вчителя (як модератора), так і зі сторони здобувачів освіти. Загалом, під поняттям дискусії як такої розуміємо «метод формування суджень, оцінок, переконань, що висловлюються в ході зіткнення думок і різних точок зору учнів» [26, с. 22]. Якщо розглядати дискусію в освітній площині, то трактуємо її, за О. Пехотою, як «навчальний метод, який передбачає організацію спільної

мовної діяльності для пошуку ефективного розв'язання певної проблеми» [49, с. 78]. Наша ж увага спрямована на використання саме позиційної (в різних джерелах – рефлексивної) дискусії, що є рідше згадуваною в педагогічній практиці. Метод позиційної дискусії у порівнянні з іншими дозволяє залучити більшу кількість учасників для аналізу твору, дозволяє учнівству розвивати творче, логічне, критичне мислення та є способом «розвитку інноваційної поведінки» [46, с. 286]. Загальнопозиційна дискусія має ті ж завдання та вплив на роботу аудиторії, однак відрізняється процедурою проведення. Найголовнішою відмінністю є обов'язковий поділ класу на три групи, що мають різні завдання. Так, перша група є ініціатором гіпотези (пропонує проект вирішення проблеми), друга група (критики) має на меті осмислення та аналіз запропонованої ідеї та внесення своїх корективів, третя група – аналізує ідею та корективи до неї, формує висновки та рефлексію щодо роботи груп. Важливим є те, що склад груп після перебігу роботи груп можна (та варто) змінити, тоді ті, хто мав на меті критичне осмислення гіпотези, тепер мають створити свою і т.д. Отже, схема позиційної дискусії виглядатиме так (див. Рис. 3.1.):

Рис. 3.1. Схема позиційної дискусії

За допомогою запропонованого методу здобувачі освіти мають змогу не тільки глибоко осмислити матеріал, а й спробувати себе в трьох ролях (ініціатор, критик, «рефлексор»), що найбільше включає критичне мислення, а також забезпечує творчий підхід, адже зміна ролей стимулює потребу у творенні нового погляду на завдання. Переваги методу позиційної дискусії полягають у збереженні структури уроку, залученні учнів до завдання, активації творчого та критичного мислення, а також можливості залучити усі попередні знання з теми й життєвий досвід школярів. Однак, варто відзначити, що недоліками запропонованої форми роботи є збільшення навантаження на вчителя, який / яка мають підготувати завчасно клас до дискусії (надати достатній інформаційний ресурс, ознайомити із правилами, налаштувати морально на робочу атмосферу), а також при цьому під час проведення дискусії вчитель виступає модератором процесу, що слідкує за логічністю висловлювань, їх етичністю та загальною дисципліною суб'єктів дискусії. До того ж, подана форма є можливою лише у випадку готовності здобувачів освіти, які мають достатньо інформації для використання, а також пошуку нового, тож кращим (але не єдиним) варіантом для її проведення є уроки-узагальнення.

Під час проблемного навчання головною метою є самостійна або частково самостійна діяльність здобувачів освіти, які шляхом використання твердих та м'яких навичок вирішують проблему, отримують, осмислюють та використовують нові знання, способи дій тощо. Способи для створення таких ситуацій можуть бути зіткнення з життєвими явищами, ситуаціями, постановка дослідницьких завдань, спонукання до аналізу явищ або фактів відповідно до уявлень про них, формулювання гіпотези, зіставлення, вирішення наукових проблем тощо. На основі запропонованих способів вивчення та виокремлення спільних складників теорії етапів проблемного навчання Є. Пасічника, М. Фіцули та інших можемо побудувати урок (або його частину) в наступні етапи (див. Рис. 3.2.):

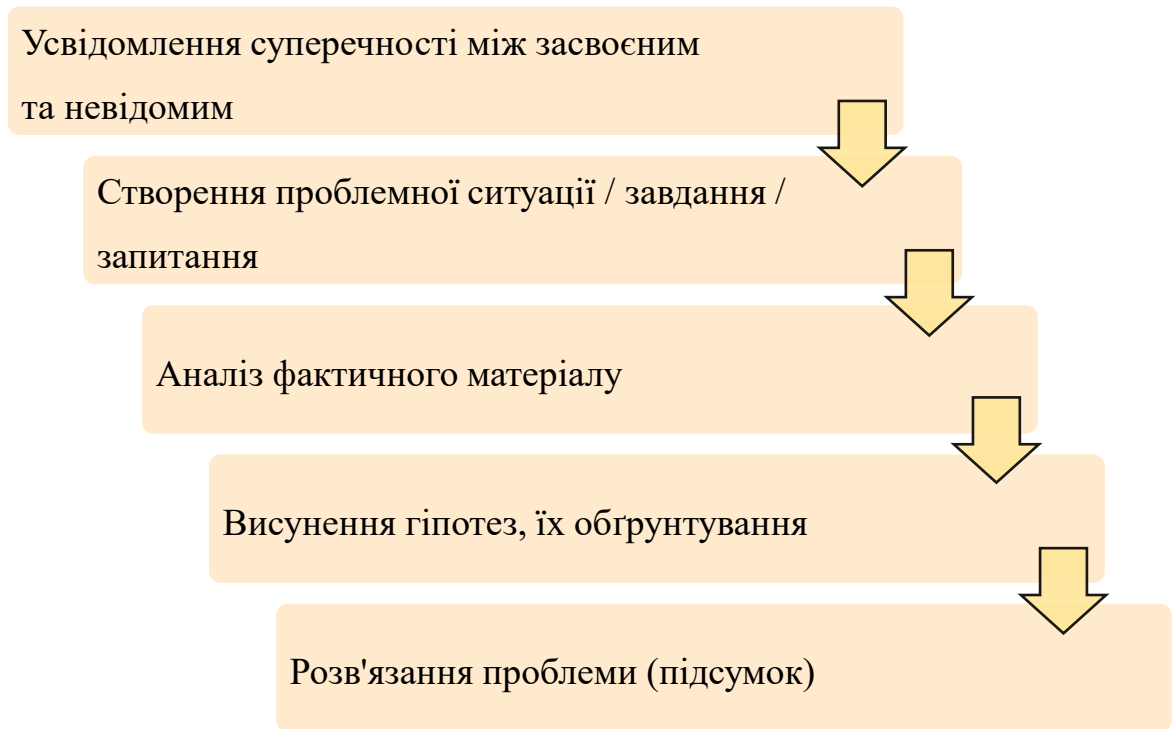

Рис. 3.2. Поетапна схема уроку за методом проблемного навчання

Перший етап (освідомлення суперечності) потребує часткового або повного втручання (навіювання) від вчителя як модератора процесу. Тут можемо використовувати проблемні запитання, що допоможуть здобувачам освіти прийти до висновку наявності невідомого. Цінними проблемними запитаннями можуть бути ті, що поставлено паралельно осмисленню художніх творів, біографічних чи історичних відомостей, адже вони забезпечуватимуть реалізацію «ідеї проблемності у навчанні», спрямовані на з'ясування «загальної спрямованості художнього твору чи творчості письменника» або ж «формування теоретико-літературних понять» [46, с. 133]. До прикладу, запитання можуть стосуватися відповідності сюжету та історичного тла твору, використання автобіографічних відомостей, наявності особливостей певного жанру, літературного поняття у творі, осмислення вчинків героїв та перенесення їх у реальне життя тощо. Також варто зауважити на адаптації таких запитань до «посильності» їх вирішення учнями, що передбачає врахування підготовленості, досвіду навчання та життєвого досвіду із елементом складності (тимчасове незнання відповіді або вирішення), що забезпечує навчальну мотивацію здобувачів освіти.

Другий етап витікає із розуміння суперечності, зіткнення відомого та невідомого щодо певної теми чи ідеї. Тут відбувається створення проблемної ситуації, висновки щодо наявних фактичних, теоретичних даних. Вчитель на запропонованому етапі може виконувати роль модератора та зробити висновок, щодо засвоєного раніше. Зібраний матеріал підлягає аналізу з боку здобувачів (у співпраці з вчителем або самостійно), формується розуміння використання тих чи інших способів розв'язання проблеми, шляхів до висунення гіпотез тощо.

Четвертий етап передбачає висунення та кооперацію здобувачів освіти (та вчителя прямо чи опосередковано) в аналізі висунутих гіпотез, вибір найбільш успішних варіантів, дискусію та обговорення. Тут стимулюється розвиток саме пізнавальної самостійної (індивідуальної чи групової) активності підлітків, що забезпечує активацію твердих та м'яких навичок.

Останній етап – висновки, підсумок аналізу гіпотез, вибір найкращих варіантів, рефлексія щодо дискусії (з прямим або опосередкованим втручанням вчителя).

Запропонована схема може бути застосована як для проведення позиційної дискусії, так і для проблемного запитання або проблемної ситуації. За допомогою такого поетапного проведення уроку (або його частини) здобувачі освіти зможуть включити процеси критичного та творчого мислення, залучити комунікативну складову та забезпечити засвоєння навчального матеріалу.

Отже, метод проблемного навчання є актуальним для сучасної системи освіти та викликів суспільства. Найбільш популярними на сьогодні методами проблемного навчання можемо вважати проблемне запитання, проблемну ситуацію та позиційну дискусію, що допомагають залучити учнів до активної співпраці на уроках літератури. Основними перевагами застосування запропонованого методу є активізація творчого та критичного мислення учнів, що може відбуватися на усіх етапах роботи із текстом.

3.2. Технологія проблемного аналізу творів Валер'яна Підмогильного на уроках української літератури

Вивчення творчості В. Підмогильного у старшій школі відбувається в 11-ому класі, що передбачено програмою, створеною на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23. 11. 2011 р. № 1392), з урахуванням Програми з української літератури для 5–9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів (2012 зі змінами 2015–2017 рр.) та відповідно до Концепції «Нової української школи» (2016). Обрана кількість творів В. Підмогильного в 11-ому класі відрізняється відповідно до навчальної програми рівня стандарту та профільного рівня.

Так, для вивчення творчості письменника на рівні стандарту запропоновано 3 години класної роботи за темою: «В. Підмогильний «Місто». Життєвий шлях, трагічна загибель. Автор інтелектуально-психологічної прози, перекладач. Світові мотиви підкорення людиною міста, її самоствердження в ньому, інтерпретовані на національному матеріалі. Зображення «цілісної» людини: в єдності біологічного, духовного, соціального. Образ українського інтелігента Степана Радченка, вихідця із селян, еволюція його характеру, проблеми ствердження в міському середовищі. Морально-етичні колізії твору. Жіночі образи в ньому». Такі твори як «Невеличка драма» та «Повість без назви» винесені програмою для додаткового (самостійного) читання [67].

На профільному рівні навчання на вивчення творчості В. Підмогильного відведено 6 годин та запропонований наступний зміст: «Валер'ян Підмогильний «Місто», «Невеличка драма». Життєвий і творчий шлях В. Підмогильного – типова доля безкомпромісного митця в тоталітарному суспільстві. Розвиток інтелектуально-психологічної роману. В. Підмогильний – перекладач. Роман «Місто» – тяглість та новизна урбаністичної теми в українській літературі. Тематично-проблемна домінанта – зображення

«цілісної» людини у єдності біологічного, духовного, соціального. Образ українського інтелігента Степана Радченка, вихідця із селян, еволюція його характеру, проблеми ствердження в міському середовищі. Морально-етичні колізії твору. Жіночі образи в ньому. Неоднозначність образу Степана Радченка. «Роман на одну частину» «Невеличка драма» – «вийти за межі» як екзистенціалістська модель буття; філософія жіночого існування; динаміка тематики емансипації та фемінізму в українській літературі. Проблема «свобода вибору та вибір свободи» в романі. Образ Марти Висоцької. Форми художнього вираження героїні. Образи Ліни, Ірен, Марії Миколаївни та Тетяни Ничипорівни як носії патріархального світогляду. Образ Дмитра Стайничого у контексті бінарних опозицій роману: раціонального / ірраціонального, маскулітного / фемінного, духовного / тілесного тощо». Вивчення повісті «Повість без назви» у розділі самостійного читання, на відміну від рівня стандарту, програмою непередбачено [66].

У результаті вивчення творчості В. Підмогильного на рівні стандарту здобувачі освіти мають оволодіти наступними компетентностями:

Предметні:

- знає творчу біографію письменника;
- розуміє вплив цивілізаційних процесів на людину, психологічну мотивацію вчинків Степана Радченка та інших персонажів, іронічність авторської оповіді;
- характеризує маргінальний образ українського інтелігента; аналізує світоглядну й психологічну еволюцію його характеру;
- пояснює роль жіночих образів у романі, значення терміну «урбаністичний роман».

Ключові:

- висловлює власну думку про способи самоствердження людини;
- уміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями в житті героїв твору;
- аналізує життєву ситуацію з позицій сьогодення [67].

У результаті вивчення творчості В. Підмогильного на профільному рівні здобувачі освіти мають оволодіти наступними компетентностями:

Предметні:

- знає факти життєвого і творчого шляху письменника; зміст, тематику, проблематику, особливості композиції і жанру роману «Місто»;
- визначає художньо-стильові особливості, основні проблеми, порушені автором у творі; характеризує світ автора і головного героя;
- розуміє і може розповісти про урбаністичну тематику в українській літературі; порівнює урбаністичну тематику в творах інших літератур.

Загальнонавчальні:

- обґрунтовує закономірність нових тенденцій у розвитку української літератури цього періоду;
- визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку;
- вказує на прояви національного мислення, світовідчуття в характерах героїв;
- висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії із сучасним життям [66].

Відрізняється також і наповнення набутого емоційно-цінісного ставлення, яке передбачає на рівні стандарту «усвідомлення моральних, психологічних аспектів самоствердження людини», на профільному рівні – усвідомлення того, що сутність буття – це «вийти за межі», знайти спосіб виразити своє «я». Отже, на рівні стандарту під час класної роботи здобувачами освіти опрацьовується роман «Місто», на профільному рівні – роман «Місто» та роман «Невеличка драма».

У кваліфікаційній роботі пропонуємо розглянути моделі уроків вивчення творчості В. Підмогильного з урахуванням особливостей методу проблемного навчання на рівні стандарту та на профільному рівні навчання. Враховуючи безпекову ситуацію в Україні, що на момент створення дослідження передбачає проведення уроків у змішаному форматі (очна / денна

та дистанційна форми навчання), запропоновані нижче варіанти проведення уроку одночасно уможливають як очне, так і дистанційне проведення.

Однаково для рівня стандарту та профільного рівня навчання пропонується вивчення роману «Місто» із тотожним змістовним наповненням. Нами було обрано застосування методу позиційної дискусії, що можлива і в очному, і в дистанційному (із застосуванням опцій сесійних залів, що доступні на онлайн-платформах) форматах.

Наведемо фрагмент уроку:

Тема: В. Підмогильний «Місто». Зображення «цілісної» людини в єдності біологічного, духовного, соціального. Еволюція характеру Степана Радченка. Морально-етичні колізії твору.

Мета:

- вчити аналізувати творчість В. Підмогильного з позиції екзистенціалізму, характеризувати та виокремлювати складники біологічного, духовного та соціального у цілісності людини;
- розвивати критичне, творче мислення, комунікативні навички, уміння працювати в команді, уміння аналізувати світоглядну та психологічну еволюцію героїв твору;
- виховувати почуття людяності, гуманності, толерантне ставлення до співрозмовників, порядність, лідерські якості.

Допоміжні матеріали (випереджальне завдання – необов'язкове):

- Перефарбований Лис. №19 «Місто» Валер'ян Підмогильний <https://www.youtube.com/watch?v=XRMXrCFiK2s&t=0s>
- Усе про «Місто» Валер'яна Підмогильного <https://www.youtube.com/watch?v=JHw3nGkyF7M>
- Розтріляне Відродження. Валер'ян Підмогильний <https://www.youtube.com/watch?v=SWOt0I7FFzQ;>
- В. Підмогильний. «Місто» <https://www.youtube.com/watch?v=vzNNJbSwMg0ж;>

- Аудіокнига. Винні у любові до України. Валер'ян Підмогильний
<https://www.youtube.com/watch?v=0LAvpgM9JzY>
- Буктрейлер В. Підмогильний «Місто»
<https://www.youtube.com/watch?v=uq52jNpxDk8>
- Л. Череватенко «Підмогильний – убитий в Сандармосі попередник нобелівських лауреатів Камю і Сартра»
<https://www.radiosvoboda.org/a/cherevatenko-pidmogylnyi-sandarmoh/31082743.html>

План уроку

- I. Організація навчальної діяльності (2 хв.).
- II. Актуалізація опорних знань (2 хв.).
- III. Мотивація на навчальну діяльність (5 хв.).
- IV. Основна частина. Позиційна дискусія (32 хв.).
- V. Підсумки та рефлексія (2 хв.).
- VI. Повідомлення домашнього завдання (2 хв.).

Хід уроку

- I. Організація навчальної діяльності.
 1. Емоційне налаштування, встановлення робочої атмосфери у класі.
 2. Робота з таблицею. На початку уроку учні заповнюють самостійно таблицю – колонку 2, у кінці уроку – колонку 3.

Завдання: за власними відчуттями оцінити відповідність тверджень щодо себе по шкалі від 1 до 10.	Початок уроку	Кінець уроку
Я знаю факти з життя та творчості В. Підмогильного		
Я орієнтуюся у сюжеті роману «Місто»		
Я знаю особливості екзистенційного напрямку в літературі		
Я можу охарактеризувати героїв роману		

Я можу аналізувати єдність біологічного, духовного на соціального у характерах героїв та еволюцію становлення героїв твору.		
---	--	--

II. Актуалізація опорних знань.

Техніка «мозковий штурм». Завдання: Продовжити речення.

1. Період літератури 20–30 рр. ХХ століття названо ...
2. Перший псевдонім В. Підмогильного ...
3. Найвідоміші твори письменника ...
4. Жанр роману «Місто» ...
5. Головним героєм твору «Місто» є ...
6. Перша зустріч героя з містом викликала почуття ...
7. Послідовність романів (захоплень) Радченка ...
8. Перше оповідання Степана Радченка написане про ...
9. Письменницьке діло Радченка було підтримане ...
10. Степан Радченко працював ...
11. Відмовою від села став момент ...
12. Найбільш трагічним закінченням стосунків був роман Степана з ...
13. Кульмінацією роману є ...
14. Ідея роману «Місто» ...
15. Твір закінчується рядками ...

III. Мотивація навчальної діяльності.

1. Групова робота із таблицею.

Завдання: учні під керівництвом вчителя заповнюють таблицю, паралельно аналізуючи та обґрунтовуючи варіанти.

Учитель: Минулого уроку ми ознайомились із життям та творчістю В. Підмогильного. Якщо ви звернетесь до епіграфів до роману «Місто», то однозначно пригадаєте ідею існування у людині тваринного (тілесного) та янгольського (духовного). Однак варто зауважити, як зазначено в темі уроку, в людині ще присутнє й соціальне «Я». Наведіть приклади людських

тілесного, духовного та соціальних початків / впливів (на основі роману «Місто»).

Тілесне «Я»	Духовне «Я»	Соціальне «Я»
Інстинкти, стосунки із жінками, прагнення насолоди тощо.	Наполегливість, жага до творчості, еволюція моральних цінностей, екзистенційні пошуки, фінальне звернення до особистості людини тощо.	Увага до соціального становища, навчання та професійне зростання, бажання визнання та слави, комунікація та стосунки із людьми різних верств тощо.

IV. Основна частина. Позиційна дискусія.

1. Етап роз'яснення завдання (3 хв.). Учні (за допомогою жеребкування) діляться на три групи). Вчитель презентує тему дискусії: «Тілесне, духовне та соціальне. Що перемогло в Степані Радченку?». Вчитель пояснює завдання груп, де перша група – висловлює свою думку, наводить аргументи із тексту, друга група – аналізує запропоновану гіпотезу та надає свої контраргументи, третя група – аналізує аргументи двох груп, висловлює власну позицію.
2. Етап підготовки (5–7хв.). Кожна група аналізує запропоновану проблему, виводить у письмовій формі аргументи. Вчитель модерує роботу груп (в очному форматі – звертаючись до груп, допомагаючи із пошуком варіантів аргументів, дистанційно – відвідуючи сесійні зали та допомагаючи учням за потреби).
3. Етап обговорення (7 хв.). Перша група демонструє напрацювання. Учасники другої групи наводять власні ідеї та обговорюють питання із першою групою. Третя група виносить вердикт дискусії.
4. Етап зміни учасників груп (2 хв.). Методом жеребкування змінюється склад груп так, щоб учасники потрапили до іншої групи.

5. Етап підготовки (5–7 хв.). Кожна група аналізує запропоновану проблему з нового погляду, виводить у письмовій формі аргументи. Вчитель модерує роботу груп (в очному форматі – звертаючись до груп, допомагаючи із пошуком варіантів аргументів, дистанційно – відвідуючи сесійні зали та допомагаючи учням за потреби).
 6. Етап обговорення (7 хв.). Перша група демонструє напрацювання. Учасники другої групи наводять власні ідеї та обговорюють питання із першою групою. Третя група виносить вердикт дискусії.
- V. Підсумки та рефлексія. Вчитель підводить підсумки уроку. Учні висловлюють власні рефлексії щодо обговорення та паралельно заповнюють 3 колонку таблиці, що була запропонована на початку уроку.
- VI. Повідомлення домашнього завдання. Вчитель пропонує учням домашнє завдання у двох варіантах на вибір. Перший варіант: написання розгорнутого есе на тему дискусії або на тему «Альтернативна промова Степана Радченка у кінці твору». Другий варіант: створення ілюстрації (самостійно або за допомогою ШІ) на одну із запропонованих «Еволюція духовного в образі Степана Радченка» / «Біологічний, духовний та соціальний Степан Радченко».

Запропонований план перебігу уроку може застосовуватись як урок-узагальнення з творчості В. Підмогильного на рівні стандарту та як перехідний етап між вивченням творів письменника на профільному рівні. Перебіг уроку може адаптуватись до рівня підготовленості здобувачів освіти. Так, може змінюватись кількість відведеного часу на певний етап роботи, участь вчителя під час роботи малих груп, кількість змін учасників груп (кола позиційної дискусії), а також кількість підготовчого матеріалу (можливість випереджального завдання). При підготовці плану уроку враховано можливість його проведення у можливих (на етап створення кваліфікаційної роботи) форм навчання, де процес перебігу етапів уроку може здійснюватися однаково якісно. Так, перші етапи мотивації та актуалізації знань однаково

можливі як за допомогою дошки (і учнівських зошитів), так і віртуальної (є доступною на усіх платформах, таких як Zoom, Coogole meet, Padlet (дозволяє використання асинхронного режиму) або ж може здійснюватися за допомогою поширення екрану іншим учасникам файлу. Також враховано і час зосереджений перед комп'ютерним екраном (під час дистанційної форми навчання), що може перериватись під час роботи із фізичним варіантом тексту твору та роздумів учнів.

За допомогою методу проблемного навчання, а саме використання такої форми роботи як позиційна дискусія (де відповідно присутнє й проблемне запитання), здобувачі освіти зможуть розвивати критичне мислення на етапі підготовки до обговорення, критичне та творче мислення під час самої дискусії, де доведеться ситуативно обирати аргументи та відстоювати власну позицію, на етапі рефлексії під час аналізу виступів груп, а також використовуватимуть комунікативні навички, лідерські якості, навички праці в команді, вміння відстоювати власну думку. До того ж, м'які навички будуть застосовуватись на базі твердих (предметних) навичок, що передбачають володіння текстом твору, теоретико-літературними та культурно-історичними відомостями. За допомогою запропонованого домашнього завдання враховано варіант вибору здобувачами виду роботи, а також забезпечено контрольну рефлексію щодо обговореного на уроці.

Варто зазначити, що проведення позиційної дискусії є більше енерго- та ресурсозатратним видом роботи, тому пропонуємо перелік проблемних запитань, що можуть бути використанні як для вступу до уроку, так і для рефлексії у межах стандартного уроку української літератури:

1. Чи дійсно Степан Радченко досягнув своєї мети в місті?
2. Як зміна простору (середовища існування, село, місто, квартири) впливали на особистість Степана Радченка? Чи змінюється людина у реальному житті зі зміною середовища? Що є первинним: зміна особистості чи зміна простору?

3. Місто та Степан: Чи поглинуло головного героя місто чи все ж Степан змінився як особистість без поглинання містом?
 4. Чи є роман «Місто» романом про еволюцію людини? Які були б ваші кроки, якби ви опинились у ситуації Степана?
 5. Степан і соціум. Що є первинним зміна Степаном Радченком оточення (товаришів та коханок) чи внутрішні зміни героя? Чи змінюється оточення людини відповідно до її духовного зросту у реальному житті (з власного чи історичного досвіду)?
 6. Чи може людина досягнути гармонії у співіснуванні в неї біологічного, духовного та соціального начал? Наведіть приклади та аргументуйте думку.
 7. Які вчинки головного героя виявилися для вас найбільш «тваринними», а які найбільш «духовними»? Якби ви вчинили на місці Степана Радченка в цих ситуаціях?
 8. Якщо б ви зустрілися із Степаном Радченком (в останній його іпостасі), яке б одне запитання ви б йому поставили?
 9. Якщо б ви зустрілися із Степаном Радченком на початку твору, які б три поради ви б йому запропонували? Якби це вплинуло на хід подій, якби головний герой вас дослухався?
 10. Як у творі виявилась ідея свободи вибору та відповідальності за неї? Чи стикалися ви у житті із вибором, за який мали б нести відповідальність?
 11. Якщо б Степан Радченко залишився із однією з своїх захоплень (на вибір), якби могла продовжитись історія його становлення?
 12. Як змінився хід роману, якби Степан Радченко повернувся б до села? Чи є цей сценарій можливим і за яких умов?
 13. Які аспекти життя / люди / події перешкоджали становленню цілісної особистості Степана? Що б сталося, якби ці аспекти були б відсутні?
- Запропоновані проблемні запитання можуть бути використанні як для короткого роздуму та обговорення, як і фундаментом для написання есе, або

ж проведення позиційної дискусії. Вони дозволяють заглибитись у розуміння тексту та його ідеї, провести паралелі із реальним життям, а також побудувати альтернативну історію, що дозволяє досягнути питання екзистенційної відповідальності за вибір.

Якщо вищезазначений роман «Місто» вивчається як на рівні стандарту, так і на профільному рівні під час класної роботи, то роман «Невеличка драма» пропонується до вивчення у класі лише на профільному рівні (рівень стандарту – самостійне читання твору). Тому наступний план уроку за романом, відповідно до чинної програми, є актуальним лише для профільного рівня навчання.

Тема: Проблема «свобода вибору та вибір свободи» в романі. Образ Марти Висоцької. Форми художнього вираження героїні. Образи Ліни, Ірен, Марії Миколаївни та Тетяни Ничипорівни як носії патріархального світогляду. Образ Дмитра Стайничого у контексті бінарних опозицій роману: раціонального / ірраціонального, маскулінного / фемінного, духовного / тілесного.

Мета: проаналізувати проблему свободи вибору та вибору свободи в романі, дослідити образ Марти Висоцької та форми його художнього вираження, проаналізувати образи інших героїнь як носіїв патріархального світогляду; охарактеризувати образ Дмитра Стайничого через призму бінарних опозицій; розвинути навички критичного та творчого мислення, комунікативні навички та навички роботи у групі; виховати толерантне ставлення до учасників комунікативної ситуації.

Допоміжні матеріали (випереджальне завдання – необов'язкове):

- Валер'ян Підмогильний – Невеличка драма. Книжковий клуб СЕНС V. 15 https://www.youtube.com/watch?v=Y_ihVbxilyo
- Перефарбований лис. №66 Невеличка драма. Валер'ян Підмогильний. <https://www.youtube.com/watch?v=9rkBv61wXRw&t=73s>

План уроку

- I. Організація навчальної діяльності (3 хв.).
- II. Мотивація на навчальну діяльність (3 хв.).
- III. Актуалізація опорних знань (5 хв.).
- IV. Основна частина (32 хв.).
- V. Підсумки та рефлексія (2 хв.).
- VI. Повідомлення домашнього завдання (2 хв.).

Хід уроку

- I. Організація навчальної діяльності (3 хв.).
 1. Емоційне налаштування на робочу атмосферу.
 2. Повідомлення теми та мети уроку.
 3. Самостійне заповнення таблиці формувального оцінення.

Приклад таблиці:

Знаю	Хочу дізнатися	Дізнався / дізналася
Факти про життя та творчість В. Підмогильного		
Сутність поняття «екзистенція», «емансипація», «патріархат».		

- II. Мотивація на навчальну діяльність (5 хв.). Учитель пропонує скласти «мапу думок», де центральним є слово «свобода», завдання для учнівства: дібрати асоціації, означення та синоніми до запропонованого слова, коротко аргументувавши свій вибір. Вчитель робить підсумок зазначених «гілок» у мапі думок та звертається до епіграфу уроку – вислову Дж. Б. Шоу *«Свобода означає відповідальність, ось чому більшість бояться її»*.
Проблемні запитання для фронтальної роботи двох (умовних, за вибором вчителя) груп:

1. Чому свободу вибору можна вважати позитивним явищем?

Аргументуйте відповідь та наведіть приклади із власного життя.

2. Чому свободу вибору можна вважати і негативним явищем?

Аргументуйте відповідь та наведіть приклади із власного життя.

Вчитель підсумовує тези учасників обговорення.

III. Актуалізація опорних знань (7 хв.).

Здобувачі освіти методом жеребкування поділяються на три групи, представники яких отримують випадкову картку із двома термінами, які мають опрацювати і навести приклади прояву понять у романі «Невеличка драма» (події, герої тощо), використовуючи наявні знання та можливість користування відкритими джерелами, словниками. Перелік термінів: 1 – екзистенція та свобода вибору, 2 – патріархат та емансипація, 3 – раціоналізм та ірраціоналізм. Вчитель модерує роботу груп та допомагає за потреби. Учні (за перебігом часу) презентують власні твердження. Вчитель підводить підсумки і налаштовує клас на подальшу роботу.

IV. Основна частина (26 хв.).

1. Вчитель демонструє презентацію із цитатною характеристикою героїв роману. Разом із класом пропонується робота над запропонованим цитатним матеріалом та звернення до опрацьованих на початку уроку термінів (їх втілення у образах героїв), аналіз поведінки героя (відповідно до підібраного вчителем цитатного матеріалу).

Приклад ілюстративного цитатного матеріалу:

- Вона й так знає, що половила на восьму, що час уставати, вмиватися, сидати й бігти на посаду!
- Щось таке, як думавши нудота, — легке й непримне чуття розладженості всередині, як ніби в трибки душі потрапило стороннє твориво, чияльсьозубців і гальмувало їх поправний ритм. Але заснула швидко — і це завжди їй було, що хвилинами сплутку чи прикраси сон приходив до неї, ясний і охоче.
- Справа в тому, що Марта любила вмиватися, в листе, обтиратись холодною водою, а потім шортським рушником до червоного тила. Це давало їй бадьорості на цілий день, шкваре почувала себе мов невиспаною, м'явою і непримною, як людина, що віддавна знає, як вранці зуби чистити й один раз що звичку зрадила. Вода була найбільшя пристрасть її життя, бо виросла вона коло Дніпра, а Каїна, де річка широка й повновода. Батько її, вчитель сільський, до риба льства був дуже здібний, і сама вона, хлоп'ячий ухил у вода маючи, була за дитинства йому врною і невтомною помічницею. Там виробився в неї несвідомий погляд на воду, як на висловну штовху стихию життя, і відчуття води, як невичерного джерела праселення й сили. Тому зима, коли спителється рух великої рідини, завжди здавалася дивчачи мертвою й лихою.
- Після того помер її батько, але помер по-батьківськи чесно, коли вона закінчила вже 1927 року Київську комерційну профшколу та вліштувалася досить випадково й дуже швидко в загальної канце.лярні махоркестру. Швидко — бо після двох місяців марудної праці рестраторкою вона через здібності свої, очевидчачи, потрапила дяководкою до статичесниці цієї розлогої установи з платією шістьдесят карбованців, місячно.
- ніжні й природні форми, ... такий чарівний колір шкіри
- Мрії — це добра по.ювання нашого життя, правда?», — звертається Марта до товариша Льова Роттера, заваляючи про гасло своєї філософії
- «Чоловіки можуть сумувати, це в них, бачите, вищі пориви, а жінці треба тільки закохатись, і все буде гаразд! Так, по вашому, виходить? Вона виконає свою роль...
- Так шоді стане важко й... непримно. І потім самотність... Почувати, що ти замкнута в якогось невеличкому колі. За цим колом є багачко, подей, може, дуже цікавих, напевно дуже цікавих, але ти їх не знаєш...
- закохатись беззмірно, так, як у романах ко.ись писали
- Всі люблять воду, тільки скажеш боятись її. Знаєте, чому люблять? Бо, кажуть, життя вишлю з води, і вода нас вабить, Льово, як вабить! Поїйти до берега десь, де нікого немає, де зовсім порожньо, тихо... Взори небо, а навкруги — ніч і пустиня.
- Вліткій напетелрзві клімату, прикрита до плчч пальтом, дівчина спала глибоким неперушим сном, сном великої і довершеної стому. Йі груди, ледве помітно здіймались, вбираючи разом з повітрям спокій і зашишок клімату, а теплий її крові, живий дух її ства осідав її прозорим рум'янцем на щоках. Вона спала! Усім тілом, усім серцем вона поринула в цей могутній спочинок, що з глибини бо.ю підноси її назустріч новому сонцю, що зійде завтра над землею.

- Українці страшенно наївні, мамо! Їх досить потішити якоюсь українською фразою, і вони вже тануть від задоволення. Тож я мушу бути готова
- Справа в тім, мамо,— сказала Ірен різко,— що він працює зараз над великою роботою. Він мусть її спокійно закінчити. В цій роботі його майбутнє, про яке ти казала... Якщо я напосідатиму, то можу тільки відитовхнути його. Знаєш цих учених — для них робота передусім, на це треба зв'язати. Я мушу тепер же показати йому, що можу підтримати його, поступитись до певної міри собою, своїми інтересами. А коли він роботу закінчить...
- Синя швейцотва спідниця її була англійська кофточка надають їй постаті стрункості й інтимності. Пофарбоване в ясно-рудуватий колір волосся хай лишиться прохи розкуйовджене — така недбалість посвідчить за простоту й товариськість взаємин. Треба тільки напахтитись тонко і різко, бо пахощі підкреслюють тіло, стелють до нього непереможно принагідний шлях. Вони створюють безпосередній, сліве духовний, але любовний зв'язок між тілом, що вилуцає їх, і тілом, що вдихує, оповивають чуття м'якими й теплыми маревами, дають спізнати любовну мрію, як вшточнену й далеко реальність.
- Ірен ніколи не дозволяла двом лампам заразом горіти, бо на повну міру перебрала від матері крайню оцадлівість, відповідно перевтілиши її в приємну акуратність. Затинишній і теплий порядок був у її хаті, де вона сама її прибирала, попіл з її цигарки ніколи не падав інде, крім мушлінопільниці, навіть панувала якась внутрішня стрункість у безладді на етажериці з безділлям, де стояла дрібна старовина, навіть маленькі хінські бовванці та чудернацькі гіндуські божества.
- На тридцятому році свого життя, завдяки високій організованості своєї вдачі, завдяки розважливості, що керувала, не ушкоджуючи, її чималими жіночими пристрастями, вона була в розцвіті своєї принади. Через три-п'ять років вона неминуче мусила поглядати, але зараз повнота була її тільки за окрасу. Починала свою молодість Ірен із сентиментальної, гармонійної й вишеченої панночки, захопаної в ставноне підпоручника й зарученої з ним за всіма приписами релігії та звичаїв. І коли року 1919 підпоручник цей муств забиратися з добровільним військом десь далі від нареченої і української землі, Ірен записялася не бувати в жодному товаристві, не знати жодних розваг, не знати посмішки, аж поки він не повернеться. Цілий рік вона витримала цю страшну обітницю, противну основним нахилам її темпераменту, а потім за якийсь тиждень зішлася з одним здоровим і хитроумним хлопцем, який, без певного минулого, але з цілком певними намірами, взявся працювати в постачанні. Ірен промандрувала з ним два роки по всіхк усюдах, по селах і містах, де кидано її коханця, що тримав свою милу, не згубуючи способами, в теплі й величчя на той час достатках. Коли ж кінець кінцем цього пройду розстріляно з вироку ревітрибуналу, Ірен не вельми за ним пошкодувала — кочове життя її обридло й однаково не показувало надалі перспектив, тож і визнала вона за вчасне її доречне знову пристати до батьківського дому, голодного за військового комунізму, а тепер збадьорілого й підлатаного в перших подихах непу.
- Прикрих спогади про це мандрівництво в Ірен не лишилось; свій вчинок вона цілком виправдувала молодістю та обставинами й була навіть певна, що теж віддала данину революції. Незважаючи на всі пригоди, вона вернула зрівноваженою, досвідченою жінкою, що тільки зовні зберегла подібність із колишньою ажурною панною. Пригоди вплинули на неї позитивно, вони розвинули її й усталили, а разом з тим вона й репутації своєї не втратила, бо мати зуміла зберегти доччину таємницю, прикривши її правдоподібною версією про гостювання в тітці аж у Сибіру, де, казала вона, не почувалося голоду й молодій дівчині безпечніше було прожити лихоліття. Ірен дуже легко могла підтримувати цю казку, бо хвілі постачання носили її і по Сибіру. Навіть батько її, професор, якого мати на поводку водила, не міг би точно відповісти,

- сумирна й негарна з себе дівчина;
- Правда, я негарна, це знаю...

• Ретельна в роботі до педантизму, надзвичайно стримана й тиха, вона тільки стукотом машинки зраджувала свою присутність у кімнаті. Взагалі режим у статчастині був вельми тихий і працьовитий, можна сказати винятковий для буйного трестівського життя.

• Я хочу... Я маю записатися сьогодні в загс... виходжу заміж. А загс о третій закривається, і коли ми підемо після праці, то спізнимось...

• Ми давно вже збиралися, а тепер є змога: його батьки виїжджають, а нам лишають помешкання. Він служить, я служу, якось можна жити...

• Надто вже була їй ця пара чужа! І саме те, що Ліна вдалася до неї, особи цілком сторонньої, підказувало їй, що вони мають загс за порожню формальність.

• а тепер у мене з моїм Борисом спільна каса. Я від цього не програю! ... О, він одержує сто п'ятдесят! Але одержуватиме більше. Він же з вищою освітою,— згорда додала Ліна.

• Передусім, товаришка Лісова, як заявив представник місцевому, вагітна

• Тетяна Ничипорівна, жінка заокруглених форм у своїй побудові, була до байдужості спокійна. В лагідності, з якою вона до життя ставилась, можна було б убачати високу мудрість, коли б це ставлення виявлялось у філософських трактатах, а не хатньому побуті. Ця жінка, через непохитну вдачу свою, скрізь приносила застиглість, лад і тишу вигоду — була жінка затишку, симетрії, рівноваги. Марта завжди увяляла її оточеною юрбою дітей, яких вона втихомирювала б і розважала. А насправді в Тетяні Ничипорівні була тільки одна дитина, дочка Ада, і на Мартині запитання, чому вона більше дітей не має, мадам Іванчук лагідно відповіла: — Ніяк не можна. Грошей мало.

• Тетяна Ничипорівна завідувала буфетом у Каравайських лазнях, і ця посада була джерелом постійної прикритості для кооператора, якому працювати в такому місці здавалось страшенно непристойним.

• Та й насправді речі, про які мова була, здавались Тетяні Ничипорівні вельми значущими, і в її запитанні, чи не голодний дружина, було базато щирого почуття й властивої їй лагідності. Дбайливість і смак господині, якась глибока й непохитна зацікавленість хатнім побутом почувалась у її голосі, рухах, у всій її постаті, огрядній і заразом неважкій. Вона ширила круг себе симпатичну врівноваженість, спокій і родинне тепло. Любила до безкраю цей момент вечірного повороту після роботи додому, до свого рідного дому, де дружина й дочка. Їй почуття були раз назавжди скеровані, життєві шляхи нехвильно назначені, впливаючи з передумов її вдачі та холоднуватості її жіночого темпераменту

• Хоч і у великій грошовій скруті вони перебували, та все ж рік тому Тетяна Ничипорівна таки домоглася, щоб узяти навиплат машинку до шиття. Довгі роки вона провадила невипушу боротьбу за це хатнє знаряддя, але, коли кооператор на посаді був, він виявляв великопанські нахили й стояв за тим, що на порядних людей мусять шити швачки.

• Тетяна Ничипорівна заклопотано підживляла борцем чоловіка й дочку перед тим, як іти в буфет Каравайських лазень. Обіденний обряд видавався їй одним із священних підвалин родинного життя, його належало виконувати в тиші й супокої

• Але Тетяна Ничипорівна, коли побачила, що її зневага не справляє на дівчину того враження, якого її хотілося б, дізнала пекущої досади. Найбільше те її смутило, що до свого розпорядження вона не мала хоч будь-які чинних способів дівчині дошкуляти.

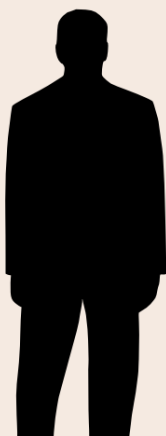
• Тетяна Ничипорівна розпачливо крикнула їй услід, потрясаючи каструлею: — Сама божевільна! Мерзавка! Шлюха!

- Літня жінка в чорній сукні, суха й висока, на вигляд дуже старовинна — дружина відомою терапевта, професора Маркевича
- Я знаю, що ти... проти нього нічого не маєш, власне, він прекрасна партія, показний із себе, на становищі, з безперечним майбутнім...
- Вибач, Іро, але я не розумію цієї повільності! В наш час це робиться швидше...
- І я боюсь, що щось станеться... Не забувай, що вас уважають за наречених, з цим ми повинні рахуватись. А той четвер він не приходив зовсім...
- Я бажаю тобі добра... І потім помешкання... Цей об'єднаний житлокооп конче хоче нас уцільнити. Кімната, яку ми призначали Юрію Олександровичу, під загрозою... Може, запропонувати йому перебраться до нас тим часом?
- Не забувай, що тобі вже двадцять дев'ять...
- А я не примирюсь! Не можу! — скрикнула Марія Миколаївна, згадавши синів, яких зазубель вона призвичаїлась ставити на карб більшовизмові, дарма що один з них поліг на імперіалістичній війні.
- Ми мусимо про все дізнатися, мусимо подбати за свою дитину... Єдину нашу дитину,— урочисто заявила Марія Миколаївна.— Ірен тепер двадцять дев'ять років,— додала вона.— На це треба зважати. Юрій Олександрович — найкраща партія нашої дівчинці, бездоганна партія... І все йшло чудово, ах, як чудово...
- Марія Миколаївна, жінка релігійна, зняла це питання дуже обережно — можна, казала вона, зовсім не вірити в церковне благословення, але в церкві все-таки повинчатись, бо сам із себе обряд шлюбний є пишний і гарний, дуже художній, має своєрідну красу, якої ніде в житті не варт зневажати

- ...дуже прошу тебе згадати все, що ми говорили, обміркувати це практично й зустріти мене з відповіддю. Наміри мої не змінились, і ти не легковаж їх.
- Це був єдиний з її знайомих, що закидав її не про кохання, а про справжній, законний шлюб!
- Далеко практичніше й краще буде звертатись на «товариш», «товаришка»
- Я, знаєте, пролетар – менше слів і більше діла
- Молодий інженер з самого початку не видався професорові дуже приємним. Той якось недбайливо сидів на стільці, тримався страшенно незмушено, як завсідник, і в тоні йому раз у раз бриніла фамільярність людини, що всіх звикла вважати собі за рівню. Ковбойка з відкритим коміром і стрижена голова Дмитрова показувались йому досить нахабними.
- Шлюб – це спілка, така, як спілка УСРР з РСФРР, наприклад, – для спільної праці, для спільної боротьби
- Тут такий розрахунок: двоє помре, двоє заступає батьків, а одне – це чистий прибуток класу та нації
- Він з насолодою бгав, троцив її руку в своїй дужій руці, він вивертав її руку, щоб вона впала додола, – і далі: – Її рука вже похолола, а він ще тиснув, поєднавши всю свою силу. І мимоволі друга його рука вивертала й дряпала її обличчя. Дівчина якось незграбно крутнулась і впала навколішки, скорчившись від болю, зігнувшись у чудернацькій безпорадній поставі
- ну, от і поборолся
- У тебе міцні груди, ти гарно збудована (до Марти)

2. Альтернативна реальність (16 хв.).

Клас поділяється на 6 міні-груп. Кожній групі шляхом жеребкування надається герой з твору, опрацьований попередньо. Завдання для учасників кожної групи: презентувати цілісний образ героя / героїні роману в сучасному світі. Під час презентації іншими групами має бути поставлена оцінка за шкалою від 1 до 5 (всього по 5 балів за 5 рубрик) щодо врахування наступних критеріїв: а) відповідність щодо загальної характеристики героя / героїні (за автором), б) увага до зображення зовнішності та одягу, в) увага до зображення соціального статусу героя / героїні, г) наявність у презентації героїв опрацьованих раніше термінів,

д) цілісність образу. Завдання для вчителя: модерація роботи груп, допомога у пошуку матеріалів, відповіді на запитання, контроль етичного та толерантного ставлення один до одного.

V. Підсумки та рефлексія (2 хв.).

Вчитель проводить підсумки уроку. Здобувачі освіти заповнюють таблицю, розпочату раніше.

VI. Повідомлення домашнього завдання (2 хв.).

Вчитель пропонує домашнє завдання: написати есе-рефлексію щодо одного героя, вказаного в темі до уроку, на вибір (за винятком опрацьованого здобувачем освіти під час роботи міні-груп).

Запропонований варіант уроку із урахуванням проблемного методу навчання складає такі види роботи як проблемне запитання та проблемну ситуацію (у плані уроку – «Альтернативна реальність»). За допомогою таких форм робіт здобувачі освіти розвивають критичне мислення, творче мислення, навички аналізу, комунікативні навички, вміння працювати в команді, предметні компетентності. Урок, аналогічно до уроку за романом «Місто», є можливим для проведення як в очному, так і в дистанційному форматах, а також може адаптуватися відповідно до готовності здобувачів освіти.

Висновки до третього розділу

У шкільній системі освіти важливе значення відведено розвитку Soft skills (м'яких навичок) учнів. Передусім здобувач освіти повинен під час навчання оволодіти не лише предметними, а й загальними компетентностями (такими як комунікативні навички, критичне мислення, лідерські якості, емоційний інтелект, уміння працювати в команді, навички самоорганізації тощо). Відповідно до реформування освіти м'які навички покладено в основу програм загальноосвітніх закладів, а отже програми з вивчення української літератури. Розвиток цих навичок є метою навчання за проблемним методом.

Основне завдання вчителя на уроках української літератури, за проблемним методом навчання, є організація пошуку знань, створення проблемних ситуацій, які дозволяють розвивати процеси мислення, аналізу, формування нових новичок. Залучення методу проблемного навчання корелює з особливостям розвитку людини у підлітковий період життя, де основними видами діяльності прийнято вважати особистісне спілкування, суспільно-корисну та суспільно-значущу діяльність, проєктивну діяльність. Основними формами вказаного методу є проблемне запитання (проблема), проблемна ситуація, позиційна (рефлексивна) дискусія. Метод проблемного запитання (виокремлення проблеми і пошук шляхів розв'язання / відповіді) є перевагою на будь-якому етапі уроку, не потребує глибоко попереднього опрацювання та ресурсів, але спрямовує учнів на пошук гіпотез та їх аналіз. Метод проблемної ситуації дозволяє більш глибоко проаналізувати твір художньої літератури в історико-культурному, теоретико-літературному, психологічному та інших контекстах. Він потребує більшої ресурсозатратності, але так само є актуальним під час будь-якого етапу уроку. Найбільш продуктивним та більш складним в організації є метод позиційної дискусії, що передбачає поділ класу на групи, з яких перша – формулює гіпотезу як шлях вирішення проблеми, друга – аналізує, критикує та доповнює її, третя – рефлексує щодо сказаного (потім групи міняються ролями). Такий підхід до проведення опрацювання теми дозволяє задовільнити учнівський інтерес, змотивувати здобувачів освіти до навчання та враховує залучення м'яких та предметних навичок.

Творчість В. Підмогильного вивчається в 11-ому класі на рівні стандарту (класна робота – «Місто», самостійне опрацювання – романи «Невеличка драма» та «Повість без назви»), та на профільному рівні (класна робота – «Місто», «Невеличка драма»). Вивчення вищевказаних творів письменника потребує глибокого аналізу низки понять та категорій, що дозволяє побудувати урок за проблемним методом навчання. Запропоновані плани уроків та додаткові матеріали, що наведені у кваліфікаційному дослідженні, забезпечують використання методів проблемного навчання

(проблемне запитання, проблемна ситуація та позиційна дискусія) і враховують особливості навчання у зв'язку із безпековою ситуацією в країні.

Отже, вивчення творчості В. Підмогильного в розрізі проблемного навчання є перспективним напрямом для подальших досліджень, що допоможуть у реформуванні підходів до вивчення літературних творів відповідно до сучасних запитів суспільства.

ВИСНОВКИ

Суспільно-політичні реалії в Україні та Європі 20–30-х років ХХ століття характеризуються суперечливими настроями зневіри та розчарування в прогресі, відчуження та несприйняття абсурдного світу через події Першої світової війни, економічну кризу та нестійке політичне становище. Така ситуація є чинником появи напряму екзистенціалізму в тогочасній культурі. Основоположником екзистенціалізму прийнято вважати філософа С. К'єркегора. Значний внесок зробили європейські письменники та філософи: А. Камю, Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, К. Ясперс та ін. Екзистенціалісти досліджують духовний характер людського існування, порушують проблеми свободи вибору, конфлікту раціонального та ірраціонального світосприйняття та зображують людину у стані самотності та відмежованості від ницості суспільства.

В. Підмогильний відтворив у творах увесь спектр складнощів суспільних та творчих процесів ХХ століття, порушив екзистенційну проблему існування людини, вибору та відповідальності через розкриття внутрішнього світу персонажів, їх духовні та душевні складники світогляду, переживання та роздуми. У творчості В. Підмогильного знайшли своє втілення філософські ідеї С. К'єркегора. Стадії людського існування, які виділяє мислитель у наукових трактатах – естетичну, етичну простежуємо в «Невеличкій драмі» на прикладі образів Марти Висоцької, Льова Роттера (до того ж, герой захоплюється ідеями данського філософа і теолога), Дмитра Ставничого; в романі «Місто» – на прикладі образу Степана Радченка. У «Невеличкій драмі» фельдшер Льова Роттер після зради дружини стає відчуженим і розчарованим, сприймаючи світ як «абсурдну комедію». Його платонічна закоханість у Марту свідчить про естетичний тип особистості за С. К'єркегором. Марта Висоцька живе в місті власною філософією, захоплюється поезією і мріє про літературне кохання. Її переживання після стосунків із Славенком свідчать про зрушення від естетичного до більш

усвідомленого рівня етичних почуттів. Дмитро Стайничий уособлює «криводзеркальний» шевченківський тип: він готовий служити владі, а його сухе ставлення до життя проявляється в підході до кохання. У романі «Місто» В. Підмогильний втілює к'єркегорівське вчення через еволюцію Степана Радченка, який, подібно до Марти з «Невеличкої драми», потрапляє в новий простір міста, що загострює його самотність і пошук себе. Стосунки з жінками відображають його особистість: з односельчанкою Надійкою Степан переживає початковий естетичний етап, де він шукає втіхи в насолоді. Згодом, у стосунках із Тамарою Гнідою, він відкриває для себе відповідальність та духовність. Із Зоською Степан усвідомлює справжню ціну вибору. Остання його партнерка, Рита, підштовхує його до творчого розвитку.

Простежуємо також спільність тем, мотивів у романі В. Підмогильного та працях С. К'єркегора: герої вибудовують своє реальне кохання як твір мистецтва, розрив стосунків, самотність, нудьга. У романах «Невеличка драма» та «Місто» В. Підмогильний порушує питання існування людини у світі, сповненому абсурду і недосконалості. Персонажі твору – особистості, зображені за принципом екзистенціалізму: вільні, самотні, відчужені або ж зневірені. Автор завдяки своїй психологічній майстерності тонко зображує героїв через їх внутрішні переживання та погляди, через боротьбу біологічного та духовного, через зв'язок з соціумом та ін.

У романі «Невеличка драма» в образі «нової жінки» – діловодки Марти Висоцької – бачимо втіленням ірраціональності та духовності, проєктованих у сферу кохання. Їй протиставляється прагматик та раціоналіст Юрій Славенко, який присвячує своє життя дослідженню білка, що стає прообразом майбутньої екзистенційної концепції людського тіла як купи слизу. У коханні герой обирає модель тілесності та розрахунку. Кохання Марти та Юрія є уособленням боротьби раціонального та ірраціонального. До персонажів-іраціоналістів можемо віднести Льову Роттера, який є носієм ідей самотності та зневіри, а також представником платоніки у стосунках. Дмитро Стайничий – практик та матеріаліст, який у коханні (яке трактує як тілесне), як у всьому

іншому, бачить лише чіткий план та розрахунок. Постать Ірен Маркевич характеризується подібним до Славенка раціоналізмом, адже жінка така ж практична та розрахункова, як у стосунках, так і в національних питаннях.

В. Підмогильний у романі «Місто» описує еволюцію Степана Радченка, яка проявляється через його стосунки з жінками, кожна з яких відображає внутрішні трансформації героя. Стосунки з Надійкою, символізують прагнення героя до подолання екзистенційної самотності в новому для нього міському просторі через тілесну близькість. У стосунках з Тамарою Василівною (Мусінською), Степан пізнає поняття духовності, хоча домінуючою все ще залишається тілесність. Проте саме через Тамару Радченко починає усвідомлювати поняття морального обов'язку, що стає основою його подальших трансформацій. З інфантильною Зоською герої досягає нової глибини, усвідомлюючи відповідальність за свої рішення та сенс життя. Ці стосунки об'єднують і фізичне, і духовне начала. Взаємний вибір відкриває герою нові етичні горизонти, висуваючи на передній план відповідальність і свободу вибору, але, через внутрішню незрілість, Степан не здатен нести цю відповідальність, що призводить до трагічних наслідків — самогубства Зоськи. Зустріч із Ритою, яка, на відміну від попередніх партнерок, уособлює зрілу міську особистість, упевнену й незалежну, завершує еволюцію Степана. Вона стає для нього символом духовного пошуку та гармонії, допомагаючи віднайти внутрішнє «я» та цінність людського буття. Таким чином, у романі «Місто» к'єркегорівське вчення про етапи становлення особистості відображене в процесі самоусвідомлення Радченка, яке розкривається через його стосунки з жінками.

Важливим залишається аспект вивчення творів письменника у шкільній програмі. Майбутній фахівець має опанувати не лише предметні знання, а й м'які навички, як-от критичне мислення, комунікацію та лідерство. Запропонований у кваліфікаційному дослідженні проблемний метод навчання забезпечує розвиток твердих та м'яких навичок у системі. До того ж, проблемний метод варто використовувати на уроках у старшій школі

(вивчення творчості В. Підмогильного відбувається в 11-ому класі), адже саме у цей період психологічного розвитку підлітка переважають такі основні види діяльності як особистісне спілкування, суспільно-корисна, суспільно-значуща та проєктивна діяльність. Завдання вчителя під час проблемного навчання – організувати пошук знань, що стимулює мислення учнів. Основними проблемними методами є проблемне питання, ситуація та позиційна (рефлексійна) дискусія, які сприяють розвитку критичного мислення. Плани уроків і додаткові матеріали, представлені в роботі, сприяють застосуванню методів проблемного навчання (проблемне питання, проблемна ситуація та позиційна дискусія) й враховують специфіку навчального процесу з огляду на безпекову ситуацію в країні. Вивчення творів В. Підмогильного («Місто», «Невеличка драма») з використанням цих методів проблемного навчання дозволяє глибше проаналізувати літературні твори й адаптувати навчання до сучасних потреб суспільства.

Проза В. Підмогильного залишається предметом подальшої дослідницької роботи і відкриває перспективи для компаративного аналізу з творами зарубіжної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А. Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія: підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навч. закл. Київ : Либідь, 1998. 560 с.
2. Бандура Т. Поетика психологізму в інтелектуальних оповіданнях Валер'яна Підмогильного. *Таїни художнього тексту* : зб. наук. пр. / ред. кол.: Н. І. Заверталюк (наук., ред.). Дніпро : Вид-во ДНУ, 2011. Вип. 12. С. 9–16.
3. Базиль Л. Методологічні засади екзистенціалізму в розвитку літературознавчої компетентності. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки». 2011. С. 5–9. URL: [Methodological principles of existentialism in the development of literary competence - Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University Institutional repository \(kubg.edu.ua\)](https://kubg.edu.ua/metodological-principles-of-existentialism-in-the-development-of-literary-competence-borys-grinchenko)
4. Бедлінський О., Бедлінський В. Психологічні особливості організації провідної діяльності підлітків : навчальний посібник. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 136 с.
5. Бойко Ю. «Невеличка драма» В. Підмогильного на тлі дійсності 20–х років. *Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій* / Упоряд. Олена Галета. Київ : Факт, 2003. С. 313–330.
6. Борисюк І. Міфологічна матриця роману В. Підмогильного «Місто». *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Філологічні науки (Літературознавство). 2011. Т. 124. С. 32–37.
7. Васильєв Є. Трагедія Камю «Калігула». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2006. № 3. С. 14–17.
8. Вербівська О. Досвід абсурду: екзистенціалістська парадигма та парадигма театру абсурду (на прикладі твору С. Бекета «Не я»). *Українські культурологічні студії*. 2021. №1(8) С. 37–40.

9. Вєдмєдєв В. Рецепція Абсурдного у філософсько-антропологічному дискурсі: дис... канд. філол. наук 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ, 2018. 195 с.
10. Галета О. Проза життя. *Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій* / Упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. С. 7–19.
11. Голікова Н. Мислеобраз «Місто» в художньо-персонажному дискурсі Валер'яна Підмогильного. *Культура слова*. 2021. Вип. 94. С. 46–56.
12. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
13. Гундорова Т. Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму ; 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Критика, 2009. 441 с.
14. Данилевич Ю. Комунікативні навчки та комунікативна компетенстність, їх роль у здобутті освіти і формування комунікативних навичок упродовж професійної діяльності. Тернопіль : Медсестринство, 2023. №2. С. 56–65.
15. Дєвдюк І. Екзистенційний дискурс в українській та британській прозі міжвоєнного періоду : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2020. 484 с.
16. Діщенко А. Роль міста у долі людини (за романом В. Підмогильного «Місто»). *Матеріали XXVI наукової конференціїздобувачів вищої освіти «Історичний досвід і сучасність»* : тези доповідей. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2020. Вип. 38. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/7611>
17. Дмитренко В. Київський текст Валер'яна Підмогильного. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип.14. Ч.1. С. 360–368.
18. Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. 430 с.
19. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 538 с.

20. Журба С. Буття людини як антропологічна модель екзистенційного інтертексту в українському інтелектуальному романі 20-х років ХХ століття. *Studia Methodologica*. Тернопіль : ТНПУ, 2008. Вип. 25: Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність. С. 224–229.
21. Журба С. «Гра в діалог»: авторська інтенція в українській прозі 20-х років ХХ століття. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2019. Вип. 20. С. 114–125.
22. Журба С. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ століття : монографія. Тернопіль : СМП «Астон», 2000. 120 с.
23. Зайченко І. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів ; 2-е вид. Київ : Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.
24. Кафка Ф. Замок. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3264>
25. Куриленко І. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття : дис... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Харків, 2006. 203 с.
26. Левітас Ф. Дискусія на уроках історії. *Історія в школі*. 2007. №11/12. С. 22–27.
27. Лепьохін Є. Творчість Валер'яна Підмогильного та Альбера Камю: типологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Тернопіль, 2012. 20 с.
28. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. ; авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т 2. 624 с.
29. Луцій С. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного. Київ, 2008. 149 с.
30. Малишівська І., Троценко О. Екзистенціалістська модель дійсності у творах українських письменників початку ХХ століття. *Прикарпатський вісник НТШ*. 2018. №4 (48). С. 222–232.

31. Мельник В. Суворий аналітик доби: Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ століття. Київ, 1994. 319 с.
32. Мельників Р. Літературні 1920-ті. Постаті (Нариси, образки, етюди). Харків : Майдан, 2013. 256 с.
33. Мехтієва З. Проблемне навчання та його роль у розвитку творчого мислення студентів. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/education/36968/
34. Миропольська Є. Драматургічні пошуки на теренах «філософії абсурду»: досвід сучасного осмислення. *Вісник: Українські культурологічні студії*. 2020. №1(6). С. 64–68.
35. Михайловська Н. Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності : автореф. дис... д-ра філос. наук : 09.00.05 – історія філософії. Львів, 1998. 34 с.
36. Мовчан Р. Український модерністичний роман: «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 11–14.
37. Монахова Н. «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного: парадокси тілесності. *Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій* / Упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. С. 383–390.
38. Навчальні програми з української літератури для 10–11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти) URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
39. Назаревич Л. Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінанта української малої прози кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури. Тернопіль, 2008. 20 с.
40. Ніковський А. Про «Місто» В. Підмогильного. *Життя і революція*. 1928. № 10. С. 104–114.

41. Ніколаєнко І. Роман «Місто» Валер'яна Підмогильного: у витоків українського екзистенціалізму. *Матеріали IV Міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства»*. Одеса, 2021. С. 25–27.
42. Осьмак Н., Кирницька В. Соціально-психологічна модель маскулінності у романі «Місто» Валер'яна Підмогильного. URL: <http://www.burago.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/180.pdf#page=346>
43. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія ; 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
44. Панчук Л. Проблема сильної особистості та абсурдність буття (на прикладі творів «Невеличка драма», «Повість без назви»). *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 31. Ч. 2. С. 250–261.
45. Парамбуль І. Екзистенціалізм у творчості Валер'яна Підмогильного: історико-філософський підхід : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 – історія філософії. Львів, 2019. 193 с.
46. Пасічник Є. Методика викладання української мови в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
47. Пащенко М., Красноштан І. Готовність майбутнього педагога до інноваційної діяльності. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2012. Вип. 4. С. 281–287.
48. Петров В. Екзистенціалізм і ми. *Петров В. Розвідки*. Київ : Темпора, 2013. Т. 2. С. 871–883.
49. Пехота О., Кіктенко А., Любарська О. Освітні технології : навчально-методичний посібник. Київ : А.С.К., 2002. 255 с.
50. Підмогильний В. Місто. *Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / вступ. ст., упоряд. і приміт. В. Мельника*. Київ : Наукова думка, 1991. С. 308–538.

51. Підмогильний В. Невеличка драма. *Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій /* Упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. С. 21–244.
52. Полюхович О. Феномен алієнації в українській прозі 1920–1940-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Київ, 2015. 21 с.
53. Прудеус О. Проблемне навчання як ефективний метод пізнавальної діяльності учнів старшої школи. URL: <https://core.ac.uk/reader/327107850> (дата звернення – 14.10.2024)
54. Скляр І. Художні прийоми психоаналітичного методу зображення персонажів у «Невеличкій драмі» В. Підмогильного. URL: http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2010/Literaturoznavstvo_naukovi_zapusku_60_1/15/html.
55. Словник педагогічних та психологічних термінів до дисциплін: «Педагогіка», «Педагогіка новаторства», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», «Педагогічний менеджмент» : для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладачі: Н. А. Несторук, Л. В. Кокоріна. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 131 с.
56. Смірнова Я. Тенденції розвитку педагогічної рефлексії в системі освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки: зб. наук. пр. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна*. Харків : Основа, 2013. С. 257–263.
57. Стадніченко О. Мала проза Валер'яна Підмогильного: екзистенційний аспект. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. 2001. №4. С. 117–121.
58. Старинкевич Е. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Неправдоподібні істини. *Красное слово*. 1929. № 4. С. 105–107.
59. Степанишин Б. Стратегія і тактика в літературній освіті учнів. Тернопіль, 2003. 191 с.

60. Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина : кол. монографія / за заг. ред. З. П. Бакум. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 251 с.
61. Тарнавський М. Між розумом та раціональністю : Проза Валер'яна Підмогильного. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 230 с.
62. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 27–39.
63. Титар О. В. Український екзистенціалізм у пошуках гуманістичних культурних орієнтирів: філософія нового українського урбанізму «третьої революції». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2017. Вип. 57. С. 11–19.
64. Ткаченко Т. Онтологічно-екзистенційні основи української малої прози кінця XIX–XX століть : дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Київ, 2018. 522 с.
65. Трегуб О. Методика організації проблемного навчання студентів-педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Вип. 33. С. 196–199.
66. Українська література. Навчальна програма для 10–11 класів. Профільний рівень. URL: ukr.lit.-10-11-profilnij-riven.pdf
67. Українська література. Навчальна програма для 10–11 класів. Рівень стандарту. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
68. Українська література. Програма для загальноосвітніх закладів. 5–9 класи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>
69. Філософія як історія філософії : підручник. / за заг. ред. Ярошовця В. І. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 648 с.
70. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

71. Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 560 с.
72. Хармітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології : навчальний посібник зі словником ; 4-е вид. переробл. та доп. Київ : КНТ, 2016. 396 с.
73. Хопта С. Парадигма екзистенціалізму в українській літературі кінця ХХ століття: систематика художніх образів та характерів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. Івано-Франківськ, 2009. 19 с.
74. Цуркан Т., Красій Н. Шлях до успіху – через проблемне навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. №10 (54). С. 313–318.
75. Шевчук В. Екзистенціальна проза Валер'яна Підмогильного. *Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій* / Упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. С. 353–366.
76. Шевчук О. Позакласна робота з української літератури як складова професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. С. 239–244.
77. Шерех Ю. Друга черга. Нью-Йорк : Пролог, 1978. 392 с.
78. Шерех Ю. Не для дітей : літературно-критичні статті й есеї. Нью-Йорк : Пролог, 1964. 415 с.
79. Шоутен Т., Даниленко Л., Зайченко О., Софій Н. Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти / За заг. ред. Л. Даниленко. Київ : СПД ФО Парашин К.С., 2009. 112 с.
80. Щітка Л. Степан Радченко: спроба психоаналізу творчості (роман В. Підмогильного «Місто»). Магістеріум. *Літературознавчі студії* / ред. та упоряд. В. Моренець. Київ, 1999. Вип. 2. С. 93–98.

81. Яременко Н., Коломієць Н. Ескапізм як вихід «за межі» в прозі українських письменників середини ХХ століття. *Південний архів*. Серія : Філологічні науки. 2020. № 84. С. 47–51.
82. Яременко Н. Креолізовані тексти як складова дидактичного дизайну літературознавчих дисциплін. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 57. Т. 3. С. 203–209.
83. Ящук Ж. Екзистенційність як художньо-естетичний метод в українській літературі ХХ століття : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.08 – естетика. Київ, 1998. 17 с.
84. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 2004. URL: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02
85. The essential Kierkegaard / edited by Howard V. Hong, Edna H. Hong. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2000. 536 p.
86. Baert P. The Existentialist Moment: The Rise of Sartre as a Public Intellectual. Polity Press, 2015. 240 p.
87. Kraynuk Yu. V. The concept of personality in a positive existentialism of Nicola Abbagnano. *Полілог*: збірник статей молодих науковців з історії, філософії, культурології. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. С. 204–208. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/10034>
88. Lamri J., Lubart T. Reconciling Hard Skills and Soft Skills in a Common Framework: The Generic Skills Component Approach. *Journal of Intelligence*, 11, 2023. URL: <https://doi.org/10.3390/jintelligence11060107>